

КОНСТИТУЦІЙНА АСАМБЛЕЯ:
політико-правові аспекти
діяльності

Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів

№ 1(10) 2013

Конституційна Асамблея
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Національна юридична бібліотека
Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ)

КОНСТИТУЦІЙНА АСАМБЛЕЯ:

політико-правові аспекти діяльності

Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів

№ 1 (10) 2013

Редакційна колегія:

О. Онищенко, академік-секретар Відділення історії, філософії і права НАН України,
генеральний директор Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського;

М. Ставнійчук, радник Президента України, керівник Головного
управління з питань конституційно-правової модернізації
Адміністрації Президента України,
член Європейської комісії «За демократію через право»,
секретар Конституційної Асамблеї
(*співголови*)

В. Горовий, д-р іст. наук, професор, заступник генерального директора НБУВ
(*заступник головного редактора*)

А. Селіванов, академік Національної академії правових наук, професор, голова Комісії
з питань здійснення народовладдя Конституційної Асамблеї;

В. Кулик, заступник керівника Головного управління з питань конституційно-правової
модернізації Адміністрації Президента України

Т. Гранчак, відповідальний секретар;

Н. Іванова, зав. аналітично-прогностичного відділу НЮБ;

Ю. Половинчак, заввідділу обслуговування інформаційними ресурсами НЮБ;

В. Удовик, директор Фонду Президентів України

Адреса редакції:
НБУВ, просп. 40-річчя Жовтня, 3, Київ, 03039, Україна
Передрук – тільки з дозволу редакції

ЗМІСТ

ВІД ПЕРШОЇ ОСОБИ

В. ЯНУКОВИЧ

МИ ПОВЕРТАЄМО КОНСТИТУЦІЇ ГЛИБОКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЗМІСТ 5

ЗМІНИ ДО КОНСТИТУЦІЇ МАЮТЬ ПРИЙМАТИСЯ У КОНСТИТУЦІЙНИЙ СПОСІБ 5

МИ ВИХОДИМО НА РОЗУМІННЯ НЕОБХІДНОСТІ ЦІЛЕСПРЯМОВАНИХ І КОНСОЛІДОВАНИХ
РІШЕНЬ НА РІВНІ КОНСТИТУЦІЇ 6

Л. КРАВЧУК

ЩО СТОСУЄТЬСЯ ОБРАННЯ ПРЕЗИДЕНТА В ПАРЛАМЕНТІ, ТО ЖИТТЯ ПОКАЖЕ 6

ПЛАНУЄМО В БЕРЕЗНІ ОПРИЛЮДНИТИ КОНЦЕПЦІЮ ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ 6

М. СТАВНІЙЧУК

ЗАКОН «ПРО ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ» ВІДКРИВАЄ НОВИЙ ЕТАП
НА ШЛЯХУ ФОРМУВАННЯ НОВІТНІХ ПРАКТИК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ 7

ЧЛЕНИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ АСАМБЛЕЇ ПРО ВДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

С. СЕРЬОГІНА

ПИТАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ –
У СФЕРІ УВАГИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ АСАМБЛЕЇ 9

В. МАЛЯРЕНКО

СУДОВА ВЛАДА МАЄ СТАТИ САМОСТІЙНОЮ,
НЕЗАЛЕЖНОЮ ТА ЕКОНОМІЧНО ЗАБЕЗПЕЧЕНОЮ 12

О. МОРОЗ

ЩОДО ПОРЯДКУ ПІДГОТОВКИ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ 12

НОВИНИ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНОЇ АСАМБЛЕЇ.....14

АНАЛІТИЧНИЙ РАКУРС

О. ДУДНІК

РОЛЬ ПАРТІЇ ВЛАДИ В ПРОЦЕСІ РОЗБУДОВИ Й КОНСТИТУЦІЙНОГО
РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВИ НА ПРИКЛАДІ
АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ.....16

**ПОЗИЦІЯ ВЛАДИ, ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ,
ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ 25**

ЕКСПЕРТНА ДУМКА 38

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ВЕЛИКОБРИТАНІЯ.....38

ІСПАНІЯ.....40

ЛАТВІЯ.....41

ГРУЗІЯ.....42

НЕПАЛ.....47

ТУНІС.....48

ЄГИПЕТ 53

ФІДЖІ 57

ТАНЗАНІЯ.....61

ТРІНІДАД І ТОБАГО 62

З ФОНДІВ НБУВ

Т. ДОБКО, Н. МОІСЕЄНКО, Є. КОНОВАЛОВА

КОНСТИТУЦІЙНЕ (ДЕРЖАВНЕ) ПРАВО УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, ХАРАКТЕРИСТИКА,
СИСТЕМА, ПРЕДМЕТ ТА ІНСТИТУТИ (1993–2012) 66

В. СТРУНГАР

КОНСТИТУЦІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС:
РЕФЕРАТИВНО-БІБЛІОГРАФІЧНА БАЗА ДАНИХ ФОНДУ ПРЕЗИДЕНТІВ УКРАЇНИ
.....77

Від першої особи

В. Янукович:

Ми повертаємо Конституції глибокий історичний зміст

Під час виступу на засіданні Ради регіонів Президент України В. Янукович, підбиваючи підсумки 2012 р., зокрема, відзначив важливість створення та роботу Конституційної Асамблеї.

«Ця новація забезпечує широкий і фаховий діалог щодо глибоких конституційних змін, оптимізації політичної системи, створення нових засад розвитку самоврядування, судової системи, інститутів прямої демократії.

Переконаний, що часи, коли зміни до Конституції вносились лише під впливом політичної кон'юнктури, як результат компромісу вузького кола політичних лідерів, назавжди відійшли в минуле.

Ми повертаємо Конституції глибокий історичний зміст – бути основою національної самоврядності в якості “суспільного договору” щодо нашого майбутнього, стосунків громадян і державної влади, гарантій і прав для кожного громадянина, перспектив розвитку України як складової сучасної європейської цивілізації», – наголосив В. Янукович (*Сайт Президента України (<http://www.president.gov.ua/news/26485.html>). – 2012. – 25.12).*

Зміни до Конституції мають прийматися у конституційний спосіб

Зміни до Конституції мають прийматися у конституційний спосіб. Іншого шляху для зміни Основного закону держави бути не може. Про це в інтерв'ю «Комсомольській правді в Україні» заявив Президент В. Янукович.

За його словами, на сьогодні така процедура визначена розділом XIII чинної Конституції і включає обов'язкову участь Верховної Ради України. «Питання про проведення конституційного референдуму залежатиме від характеру запропонованих змін, що також чітко обумовлено в чинній Конституції», – додав глава держави.

«До складу Конституційної Асамблеї, яка наразі веде активну роботу над підготовкою концепції змін Основного закону, входять визнані вчені та фахівці у сфері конституційного права, представники громадянського суспільства та місцевого самоврядування, а також представники політичних сил», – сказав В. Янукович, додавши, що таким чином, «створені всі умови для того, щоб у результаті відкритої, професійної дискусії, у взаємодії з міжнародними експертами, у тому числі експертами Венеціанської комісії, можна було підготувати якісний проект змін Конституції України».

«Конституційна Асамблея працює відкрито і публічно, всі її рішення та позиції висвітлюються на сайті Президента України. І я закликаю представників політичних сил – насамперед опозиційних – не політизувати

процес змін до Конституції, а взяти активну участь в її роботі», – підсумував Президент *(Коментарі (http://chernivtsi.comments.ua/news/2013/01/04/114022.html). – 2013. – 4.01).*

Ми виходимо на розуміння необхідності цілеспрямованих і консолідованих рішень на рівні Конституції

В Україні триває реформування судової, правоохоронної та адміністративної систем. Про це у своєму виступі під час урочистостей з нагоди Дня Соборності та Свободи України сказав Президент України В. Янукович.

«Ми виходимо на розуміння необхідності цілеспрямованих і консолідованих рішень на рівні Конституції», – додав глава держави. На його переконання, такі рішення матимуть глибинне значення для всього суспільства. «Саме тому конституційна реформа із справи для вузького кола політиків перетворюється на спільний проект української громадськості», – наголосив В. Янукович.

У цьому сенсі, за словами Президента, велике значення має створена Конституційна Асамблея. Глава держави закликав усіх відкласти політичні суперечності, не шукати конфліктів, а спрямувати зусилля на пошук спільного бачення перспектив України, які є важливими для реформування та оновлення країни *(Офіційне інтернет-представництво Президента України (http://www.president.gov.ua/news/26651.html). – 2013. – 22.01).*

Л. Кравчук:

Що стосується обрання Президента в парламенті, то життя покаже

Голова Конституційної Асамблеї не виключає, що незабаром Президента обиратимуть не виборці на всеукраїнських виборах, а депутати Верховної Ради. Відповідна норма з'явиться в Основному законі.

«Що стосується обрання Президента в парламенті, то життя покаже, – сказав Л. Кравчук. – Якщо ми (Конституційна Асамблея) будемо мати десятки відповідних звернень від різних областей, міст, політичних, громадських і наукових організацій, то ми їх, природно, обов'язково розглянемо. Ми ж не можемо бути глухими до пропозицій. Але це не означає, що ми відразу будемо приймати якесь рішення» *(Українські Національні Новини (www.unn.com.ua). – 2013. – 10.01).*

Плануємо в березні оприлюднити концепцію внесення змін до Конституції

Конституційна Асамблея планує в березні оприлюднити концепцію внесення змін до Основного закону. Про це в інтерв'ю «Комсомольській

правді в Україні» заявив голова Асамблеї, перший президент України Л. Кравчук.

«Напрацювань вже дуже багато. Плануємо в березні оприлюднити концепцію внесення змін до Конституції. Зараз багато ідей озвучується щодо реформування судової та правоохоронної системи, місцевого самоврядування», – сказав Л. Кравчук.

Також, за його словами, Асамблея аналізує всі положення нинішньої Конституції, з'ясовує, чому деякі норми Основного закону не виконуються. «Наприклад, у Конституції записано, що народний депутат голосує особисто. А на практиці ми бачимо, що в парламенті процвітає “кнопкодавство”. Тому, можливо, доцільно виписати, щоб депутат ніс відповідальність. Не можна, щоб народні обранці вели себе як вовки в лісі», – зазначив він.

Говорячи про ідею винесення на референдум питання щодо обрання Президента в парламенті, Л. Кравчук підкреслив: «Не потрібно виносити на референдум питання, які можуть розколоти суспільство: мовне питання, доцільність приєднання України до Митного союзу, спосіб обрання Президента. З референдумом необхідно бути дуже обережними і делікатними», – вважає голова Асамблеї (*Версії.com* (<http://www.versii.com/news/270654/>). – 2013. – 10.01).

М. Ставнічук:

Закон «Про громадські об'єднання» відкриває новий етап на шляху формування новітніх практик громадянського суспільства в Україні

Введення в дію з 1 січня 2013 р. Закону України «Про громадські об'єднання» відкриває новий етап на шляху формування новітніх практик громадянського суспільства в Україні. Про це заявила на брифінгу радник Президента України, керівник Головного управління з питань конституційно-правової модернізації Адміністрації Президента, голова Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства М. Ставнічук.

М. Ставнічук підкреслила: зміст нового Закону «Про громадські об'єднання» доводить, що Україна виконує зобов'язання щодо свободи об'єднань, які випливають з її членства у Раді Європи. «Всі новації закону – це європейська практика, яка втілена і в резолюціях і в рекомендаціях Ради Європи. Новий закон, безумовно, за своїм духом і своєю буквою є європейським і прогресивним для нашої держави», – сказала М. Ставнічук. Вона зазначила, що введення цього Закону в дію має стимулювати зростання кількості громадських організацій в Україні та посилення їх активності.

М. Ставнічук нагадала, що Закон України «Про об'єднання громадян», який діяв з 1992 р., давно не відповідав ні сучасним суспільним реаліям, ні відповідному європейському досвіду, незважаючи на те що впродовж останніх 20 років до нього неодноразово вносилися зміни. Натомість

положення нового Закону відповідають європейським підходам до реалізації права на об'єднання в громадянському суспільстві.

Вона підкреслила, що прийняття Закону безпосередньо пов'язано з ініціативами Президента України В. Януковича щодо підготовки та реалізації Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства. Водночас, додала радник глави держави, розробка та прийняття Закону ініціювались безпосередньо громадянським суспільством.

«Головна ідея полягає у створенні належних правових та організаційних умов для створення, реєстрації та діяльності громадських об'єднань, які є основою активного громадянського суспільства, партнером держави в усіх сферах розвитку країни», – сказала М. Ставнічук.

За її словами, Закон насамперед враховує Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи стосовно правового статусу неурядових організацій у Європі № CM/Rec(2007)14. Безумовно, зазначила радник Президента, Закон також враховує національний досвід у цій сфері і відповідає потребам розвитку громадянського суспільства на сучасному етапі розвитку України.

Серед ключових новацій Закону М. Ставнічук відзначила норми, що впливають зі змісту та суті положень ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема права на свободу об'єднання.

Вона звернула особливу увагу на те, що у Законі спрощені процедури реєстрації та вперше запроваджений механізм безоплатної реєстрації громадських об'єднань, терміни реєстрації скорочені до семи робочих днів, а строки легалізації – до п'яти днів.

Закон також передбачає вичерпні переліки документів для реєстрації громадського об'єднання та підстав для відмови у реєстрації, повернення документів на доопрацювання або залишення їх без розгляду.

Важливо, наголосила М. Ставнічук, що органи реєстрації перевіряють документи об'єднань виключно на відповідність Конституції та законам України, тоді як раніше статутні документи перевірялися також на відповідність підзаконним нормативним актам.

Радник Президента звернула окрему увагу на те, що тепер засновниками громадського об'єднання можуть бути юридичні особи. Отже, нині Україна вже не входить до числа кількох держав-членів Ради Європи, які обмежують право юридичних осіб бути засновником (членом) громадської організації.

Крім того, зазначила М. Ставнічук, тепер громадські об'єднання можуть поширювати свою діяльність по всій території України незалежно від місця реєстрації. Особливо важливо, додала вона, що Закон фактично забороняє державний контроль здійснення статутної діяльності громадських об'єднань – органи виконавчої влади та самоврядування не матимуть права перевіряти зміст їх діяльності. Об'єднання громадян також отримали право здійснювати підприємницьку діяльність.

Закон гарантує вільний доступ до Єдиного реєстру громадських об'єднань, який містить інформацію про види їх діяльності, контакти та органи управління.

М. Ставнічук висловила переконання, що вже сьогодні можна говорити про перші позитивні кроки в реалізації Закону України «Про громадські об'єднання», адже з 1 по 14 січня за новим законодавчим порядком зареєстровано дві громадські організації у Кіровоградській області та Києві (відповідно протягом семи та трьох днів). Наразі ще п'ять заяв і три повідомлення щодо реєстрації та легалізації перебувають на стадії правової експертизи документів.

Як зазначила радник Президента, у рамках діяльності Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства утворено Моніторингову групу щодо реалізації Закону – до її складу увійшли представники органів влади та інститутів громадянського суспільства.

На думку М. Ставнічук, прийняття 22 березня 2012 р. 334 голосами народних депутатів Закону України «Про громадські об'єднання» стало прикладом безпрецедентного консенсусу в попередньому складі парламенту та суспільстві. Це дає підстави сподіватися, що у Верховній Раді сьомого скликання також вдасться консолідувати позиції різних політичних сил щодо вкрай суспільно-важливих проектів законів, зауважила вона (*Офіційне інтернет-представництво Президента України* (<http://www.president.gov.ua/news/26580.html>). – 2013. – 16.01).

Члени Конституційної Асамблеї про вдосконалення конституційного процесу

С. Серьогіна, член Конституційної Асамблеї, завідувач кафедри державного будівництва Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Питання місцевого самоврядування – у сфері уваги Конституційної Асамблеї

Не секрет, що ... діюча система місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування не відповідає ні європейським стандартам, ні елементарним вимогам життя.

Фахівцям відомо, що нинішня модель системно-структурної організації місцевого самоврядування в Україні вводилася як перехідна. Тепер вона вичерпала свою роль і фактично призводить до гальмування не тільки розвитку інституту місцевого самоврядування, а й територіального розвитку країни в цілому. Подальший розвиток місцевого самоврядування в Україні неможливий без удосконалення його правового регулювання на конституційному рівні. Після прийняття в 1996 р. Конституції України неодноразово спостерігалось протистояння як у системі місцевого самоврядування, так і між органами місцевого самоврядування та відповідними держадміністраціями. Ситуація ускладнюється тим, що базові законодавчі документи закріплюють різні концепції місцевого самоврядування в Україні. І взагалі правовий статус місцевого

самоврядування залишається нечітко визначеним. При цьому органи та посадові особи місцевого самоврядування залишаються жорстко підлеглими державним органам виконавчої влади. Нерідко конфлікти розпалюються в площинах – «слабка рада – сильний мер» або «сильна рада – слабкий мер».

«Питання про те, які начала – державні або суспільні – домінують у природі місцевого самоврядування, у теорії конституційного та муніципального права є одним з найбільш дискусійних, – говорить завідувачка кафедри державного будівництва Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», директор НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України С. Серьогіна. – Не існує єдиного підходу до розуміння природи місцевого самоврядування. Але міжнародний досвід свідчить, що у всіх країнах, в яких успішно відбулася децентралізація, реформа місцевого самоврядування була результатом пошуку компромісів, публічного діалогу влади, територіальних громад та громадянського суспільства ...».

Питання регулювання місцевого самоврядування в Основному законі країни буде черговий раз обговорювати на найближчому засіданні Конституційна Асамблея. Рекомендацій Асамблеї очікує, зокрема, Президент України В. Янукович, який нещодавно заявив, що «зміни до Конституції країни повинні розширити можливості громадян країни в управлінні державою». Президент окреслив і орієнтири майбутньої реформи місцевого самоврядування – розширення прав територіальних громад (міст, сіл), бюджетна децентралізація і реформа системи публічних послуг (адміністративних, соціальних і комунальних). Для участі в обговоренні поправок в Україну запрошують експертів «Венеціанської комісії» Ради Європи.

«Нинішнє правове регулювання та практика місцевого самоврядування не відповідають сучасним потребам України і не відповідають Європейській хартії місцевого самоврядування, ратифікованої нашою країною, – зазначає С. Серьогіна, яка очолює комісію з питань адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування Конституційної Асамблеї. – Причому за останні роки було прийнято більше двох десятків законів України, що істотно обмежують права органів місцевого самоврядування і, таким чином, суперечать державному курсу на децентралізацію управління. Більш того, у Верховній Раді зареєстровано ще ряд подібних законопроектів. Дійшли навіть до пропозиції про затвердження урядом штатних розкладів міськвиконкомів ...».

До речі, тенденція до концентрації повноважень у міністерствах і відомствах на центральному рівні є чи не головною перешкодою на шляху впровадження належної системи управління. Як показують соціологічні опитування, органи самоврядування сьогодні сприймаються в суспільній свідомості як низова ланка державної влади, а не як органи публічної влади самого населення. А у жителів територіальної громади немає навичок самоорганізації, безпосередньої і постійної участі у вирішенні питань місцевого значення. Більшість територіальних громад у сільській місцевості

не здатні виконувати власні повноваження. При цьому дотаційність 5419 місцевих бюджетів становить понад 70 %, а 483 територіальні громади на 90 % утримуються за рахунок коштів державного бюджету. І це незважаючи на те, що в Україні за час незалежності були закладені правові, організаційні, матеріально-фінансові засади місцевого самоврядування.

У рамках роботи Конституційної Асамблеї вже розглядався проект Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. На першому етапі пропонується уніфікувати, стандартизувати публічні (адміністративні, соціальні та комунальні) послуги, які надаються населенню органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади. На законодавчому рівні необхідно буде визначити повноваження, функції, права, обов'язки та відповідальність органів місцевого самоврядування за надання населенню якісних публічних послуг, сформувати мережу територіальних органів центральних органів виконавчої влади.

На другому етапі реформи має бути повсюдне впровадження місцевого самоврядування. Тоді земля за межами населених пунктів буде передана місцевим громадам (а не перебувати, як тепер, у ручному управлінні райдержадміністрацій). А території, крім земель державної власності, повинні будуть перебувати під юрисдикцією громад базового рівня (сільських, селищних, міських рад). Обласні та районні ради отримають право формувати власні виконавчі органи, самостійно розробляти відповідні бюджети, перспективні, а не тільки щорічні програми соціально-економічного, культурного розвитку. Що стосується місцевих держадміністрацій, вони повинні бути реорганізовані в органи з контрольно-наглядовими функціями.

«Європейська хартія місцевого самоврядування містить імперативну вимогу щодо наявності власних виконавчих органів на кожному рівні місцевого самоврядування, – нагадує С. Серьогіна. – В Україні районні та обласні ради змушені делегувати відповідні повноваження державним адміністраціям у зв'язку з відсутністю власних виконавчих органів. Немає у рад і бюджетних коштів для реалізації повноважень, якими сьогодні наділені обласна та районні державні адміністрації. Така модель організації влади породжує лише ілюзію самоврядування та “розмиває” правову природу місцевих державних адміністрацій, перетворюючи їх на виконавчі органи місцевого самоврядування ...».

«Останні 10 років ми постійно говоримо про необхідність таких змін, і ніхто проти них відкрито ніби як не виступає. Опрацювання умов проведення реформи – процес, який вимагає ретельної підготовки та аналізу, – говорить С. Серьогіна. – Він може зайняти не один рік» **(Время** [\(<http://timeua.info/050113/69856.html>\). – 2013. – 5.01\).](http://timeua.info/050113/69856.html)

Судова влада має стати самостійною, незалежною та економічно забезпеченою

«Другий рік поспіль у суспільстві триває дискусія довкола реформи судової гілки влади. Судова влада має стати самостійною, незалежною та економічно забезпеченою. І тому правові дебати не зупиняються на оптимізації законодавства, а просуваються далі до відповідних змін у положеннях Конституції.

Критично важливо окреслити повноваження Верховного Суду. Він повинен бути інстанцією, яка забезпечуватиме єдину законність у державі. У кожного з трьох вищих судів може бути власний погляд на закон. Та хто зводитиме позиції до єдиної? На мою думку, лише Верховний суд країни через розгляд конкретних справ.

Можна назвати чимало прикладів, коли справи проходили всі інстанції, однак людей засуджували незаконно. Верховний Суд повинен мати право розглянути справу в ревізійному порядку. Якщо ми прийдемо до цього, то наведемо лад у судовій системі.

Багато суперечок також довкола інституту присяжних. Люди сподіваються на зрушення з його введенням. На жаль, це ілюзії. Протягом 30 років моєї практики в радянські часи жодного разу народні засідателі не висловили думки, протилежної моїй як судді. Вважали за краще погоджуватися з фахівцем, оскільки не розумілися на судочинстві.

За кордоном суди присяжних розглядають дедалі менше справ. Водночас вони потребують значних видатків: на заробітну плату присяжним, виділення приміщень, процедуру підбору. Японія та Німеччина давно вирішили, що суди присяжних їм не по кишені. Невже Україна багатша?» – зазначає експерт (*Урядовий кур'єр* (www.ukurier.gov.ua/uk/articles/shlyah-dosuspilnogo-dogovoru-ne-instrument-dlya-v/). – 2013. – 23.01).

О. Мороз, член Конституційної Асамблеї

Щодо порядку підготовки змін до Конституції України

Підготовку змін до Конституції України пропонується робити в такій послідовності:

1. Підготовка та використання єдиної методики аналізу статей Конституції:

а) ухвалення єдиної методики на засіданні бюро Конституційної Асамблеї;

б) освоєння методики в комісіях Конституційної Асамблеї;

в) розподіл членів комісій для підготовки аналізу на основі єдиної методики;

г) обговорення наслідків аналізу в комісіях та передача їх в бюро Конституційної Асамблеї;

д) затвердження Конституційною Асамблеєю переліку проблемних положень Конституції.

2. Постатейний аналіз чинної Конституції на:

а) відповідність потребам суспільства (людини) і держави;

б) пропозиції про загальний характер вдосконалення кожної статті;

в) умови забезпечення обов'язковості кожної норми для всіх суб'єктів правовідносин та відображення їх в самій Конституції.

3. Формування загальної концепції змін на основі аналізу:

а) обговорення змісту обов'язкових змін в комісіях;

б) знаходження способів узгодження змін поміж собою та з урахуванням змісту змінюваних норм Конституції;

в) розгляд пропозицій щодо вилучення з тексту Конституції норм, які або зайві, або не можуть бути підтверджені практикою, або їх використання робить неможливим взаємний зв'язок чи взаємне узгодження норм Конституції;

г) формування загальної концепції:

– підготовка пропозицій щодо тексту від кожної комісії;

– узгодження єдиного змісту на засіданні Конституційної Асамблеї з участю Президента як суб'єкта законодавчої ініціативи;

д) оприлюднення концепції в ЗМІ.

4. Підготовка формування конституційних положень відповідно до загальної концепції:

а) підготовка пропозицій до статей Конституції комісіями, залежно від предмету їх відання;

б) обмін проектами пропозицій між комісіями для врахування «стиковочних» моментів;

в) обговорення і узагальнення пропозицій в бюро Конституційної Асамблеї;

г) вивчення пропозицій всіма членами Конституційної Асамблеї індивідуально;

д) обговорення тексту пропозицій на пленарному засіданні Конституційної Асамблеї і схвалення їх змісту.

5. Визначення порядку прийняття змін до Конституції:

а) обговорення порядку в комісіях, аргументація пропозицій;

б) узагальнення пропозицій в бюро Конституційної Асамблеї;

в) внесення пропозицій Президенту в т. ч.:

– порядок, передбачений XIII розділом чинної Конституції, підготовка тексту закону про зміни до Конституції;

– розгляд (при потребі) окремих положень референдумом з визначенням змісту питань для виборців;

– прийняття змісту змін референдумом (реакційний, ризикований варіант);

г) підготовка закону про порядок ведення в дію змін до Конституції.

На мій погляд, цю роботу слід здійснити, не руйнуючи загальну структуру чинної Конституції, розширивши загальні положення про основи конституційного ладу (економічні, політичні, соціальні, духовні та ін.), а також реформуючи (при потребі, а вона є) кожен розділ чинної Конституції.

Ідеться по те, що на основі Конституції вже створена (хай і не досконала) система законодавства і занадто радикальне втручання в структуру Основного закону викличе складнощі, яких бажано уникнути.

Саме тому в колективному органі, яким є Конституційна Асамблея, слід мати єдиний центр для організації підготовки змін. Ним може бути бюро Конституційної Асамблеї при забезпеченні його ініціативності та оперативності. В іншому випадку на успіх розраховувати важко. Образно кажучи, члени і комісії Конституційної Асамблеї знають ноти, свої партії, але оркестр – Конституційна Асамблея – може нефальшиво зазвучати тільки при талановитому диригуванні (*Сайт Конституційної Асамблеї України* (<http://cau.in.ua/?p=699>). – 2013. – 21.01).

Новини про діяльність Конституційної Асамблеї

18 грудня 2012 р. у приміщенні Інституту соціології Національної академії наук України відбулося чергове засідання Комісії Конституційної Асамблеї з питань прав, свобод та обов'язків людини і громадянина (далі – Комісія).

У роботі Комісії також узяли участь спеціально запрошені експерти Комісії професори Л. Тимченко та Л. Тимченко.

На засіданні було розглянуто ряд питань, зокрема, заслухано інформацію голови Комісії, доктора юридичних наук, професора В. Буткевича щодо зустрічі складу координаційного бюро Конституційної Асамблеї з експертами Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія), обговорено пропозицію секретаря Комісії, кандидата юридичних наук, професора Ю. Бошицького щодо внесення змін до преамбули Конституції України, обговорено пропозицію голови Комісії, доктора юридичних наук, професора В. Буткевича щодо порядку роботи над відповідним розділом Концепції внесення змін до Конституції України.

Також члени Комісії обговорили організаційні питання щодо проведення наступних засідань Комісії.

З питань, що розглядалися на засідання Комісії, прийнято такі рішення:

1) доопрацювати проект преамбули Конституції України, запропонований секретарем Комісії, кандидатом юридичних наук, професором Ю. Бошицьким з урахуванням зауважень, поданих членами Комісії;

2) створити робочу групу для роботи над проектом відповідного розділу Концепції внесення змін до Конституції України в складі: голови Комісії, доктора юридичних наук, професора В. Буткевича, членів Комісії – доктора юридичних наук, професора П. Рабіновича, доктора юридичних

наук, професора М. Козюбри, кандидата юридичних наук М. Товта, кандидата юридичних наук, доцента В. Речицького (*Сайт Конституційної Асамблеї України* (<http://cau.in.ua/?p=699>). – 2012. – 25.12).

***

Наприкінці грудня минулого року в приміщенні Київського університету права відбулася зустріч голови Конституційної Асамблеї Л. Кравчука з ректором цього університету, кандидатом юридичних наук, професором Ю. Бошицьким. На зустрічі були також присутні президент Інституту правової політики, доктор юридичних наук М. Оніщук та професор Регенбурзького університету Р. Арнольд, який очолює кафедру імені Жака Моне, що займається дослідженням питань європейського та конституційного права, а також проблемами гармонізації конституційного права країн Східної та Південно-Східної Європи з європейським правом.

Метою зустрічі було обговорення питань співробітництва з провідними європейськими фахівцями з конституційного права щодо внесення змін до Конституції України.

Під час зустрічі німецький професор Р. Арнольд поділився своїм досвідом вивчення процесів розвитку конституціоналізму та запропонував свою допомогу в наданні кваліфікованих консультацій щодо процедури та методики внесення змін до Конституції України.

На пропозицію ректора Київського університету права Ю. Бошицького була досягнута домовленість щодо проведення в стінах університету міжнародної конференції, присвяченої актуальним питанням конституційного процесу. Голова Конституційної Асамблеї Л. Кравчук підтримав проведення такої конференції (*Сайт Конституційної Асамблеї України* (<http://cau.in.ua/?p=699>). – 2013. – 2.01).

***

17 січня 2013 р. відбулося чергове засідання Комісії Конституційної Асамблеї з питань правосуддя. Участь у засіданні Комісії взяли понад 20 суддів Верховного Суду України.

На засіданні Комісії було продовжено обговорення ключових положень майбутніх змін до Основного закону держави в частині організації та діяльності судової влади. Окрема увага була приділена питанню конституційного статусу Верховного Суду України як найвищого судового органу.

Також члени Комісії обговорили організаційні питання та затвердили план проведення наступних засідань Комісії у I кварталі 2013 р. (*Сайт Конституційної Асамблеї України* (<http://cau.in.ua/?p=699>). – 2013. – 18.01).

***

23 січня в приміщенні Адміністрації Президента України відбулося засідання координаційного бюро Конституційної Асамблеї. Про це

повідомляється на сайті Конституційної Асамблеї (*Конституційна Асамблея* (<http://cau.in.ua/?p=715>)). – 2013. – 22.01).

Аналітичний ракурс

О. Дуднік, старший науковий співробітник
Фонду Президентів України НБУВ, кандидат історичних наук

Роль партії влади в процесі розбудови й конституційного реформування держави на прикладі Азербайджанської Республіки

Масштаби й ґрунтовність проведення демократичних політичних та економічних реформ у переважній більшості пострадянських країн багато в чому залежали від наявності чи відсутності в їхніх політичних системах так званих «партій влади». Якщо не брати до уваги держави Балтії, а також постсоціалістичні країни Центрально-Східної Європи, то такі партії були створенні фактично відразу після розпаду СРСР в усіх країнах Співдружності незалежних держав (СНД). Проте їх впливовість і сила у різних країнах були неоднакові, що відповідно й позначалося на рівні розвитку демократії, зокрема на формуванні громадянського суспільства та проведенні економічних реформ.

Найвпливовішими партії влади були і залишаються в Російській Федерації (РФ) – «Єдина Росія», у Республіці Казахстан (РК) – «Нур Отан» (Батьківщина) та Азербайджанській Республіці (АР) – «Ені Азербайджан» (Новий Азербайджан).

У цій статті проведено короткий аналіз конституційної діяльності партії влади в АР. Адже, незважаючи на проголошений керівництвом країни євроінтеграційний курс і найбільші з-поміж держав СНД темпи економічного розвитку за останні кілька років, Азербайджан постійно зазнає критики щодо розвитку демократії з боку Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), учасником яких він є, а також з боку Європейського Союзу (ЄС), куди хоче інтегруватися в середньостроковій перспективі.

Із середини 1990 років у політичному лексиконі пострадянського простору широко поширеним стало поняття «партія влади» (ПВ), яке журналісти стали використовувати як штамп із негативними конотаціями.

«Партії влади» виникають у період становлення багатопартійності та виборчої демократії, коли нові політичні партії, що з'являлися внаслідок природних процесів інституційного оформлення політичних інтересів різних суспільних груп, були надто слабкі. Тому в цей період політичні та управлінські актори групувалися навколо лідерів, які володіли владою або мали реальні шанси її отримати.

Така організація створюється «зверху» безпосередньо політиками, які обіймають високі державні посади, з метою збереження та відтворення своєї влади. Тобто виражає їхні інтереси. Вершиною ПВ є політична парламентська партія, що володіє більшістю і здійснює контроль над законодавчою системою держави, забезпечуючи відстоювання інтересів влади в публічній політиці.

Отже, «партія влади» складається з прагматично орієнтованих і деідеологізованих вищих кіл старої номенклатури – представників державного апарату, керівників традиційних секторів промисловості й сільського господарства», а доповнюється медіа й бізнес структурами, що надають основну інформаційну й фінансову підтримку партії.

Найбільший ресурс ПВ – це влада. З її допомогою здійснюються перестановки у вищих ешелонах, зміщуються і призначаються вигідні «новій владі» люди. Традиційно така партія формується навколо лідера з найбільш лояльних і особисто відданих йому функціонерів. Партія працює на лідера, проводячи його політику в парламенті й забезпечуючи ретрансляцію влади. Лідер працює на партію, передаючи їй частину свого рейтингу публічними виступами на партійних заходах, ототожнюючи свій політичний курс з курсом партії, надаючи можливість використовувати «адміністративний ресурс».

Ідея ПВ цікава для президента, який користується величезним авторитетом і визначає її стратегію. Ефективність такого симбіозу в умовах пострадянських політичних реалій доводять результати парламентських і президентських виборів, рейтинги лідерів і чисельний склад ПВ.

Головна відмінність ПВ порівняно з традиційними правлячими партіями в тому, що формування її стратегії відбувається за межами інституційної структури партії. Тобто стратегію визначає лідер партії, який одночасно є президентом.

Азербайджан – одна з перших пострадянських республік, поряд з Казахстаном і Росією, де була сформована партія влади з визначальною роллю лідера-президента. Творцем партії влади в Азербайджані був Г. Алієв, який після повернення в 1990 р. у Республіку був обраний депутатом Верховної Ради АР, а в 1992 р. у м. Нахчівань створив партію влади – «Ені Азербайджан», головою якої і став.

5 липня 1993 р. унаслідок війни з Вірменією щодо Нагірного Карабаху та урядової кризи в країні, що несла загрозу ще й громадянської війни і втрати незалежності, Г. Алієва було обрано головою (парламенту) Міллі Меджлісу АР. У цей день на засіданні вищого законодавчого органу він системно виклав концепцію й шлях розвитку незалежної держави, які й нині залишаються базовою основою подальшої розбудови державності. Суть концепції – будівництво в Азербайджані демократичної, правової, цивілізованої держави, шляхом постійного розвитку, поширення й активного використання всіх принципів і досягнень демократії та водночас розв'язання всіх соціально-економічних проблем. Як наслідок, цей день увійшов в історію АР як День національного порятунку та побудови правової держави. З того часу Г. Алієв розпочав боротьбу як за незалежність і безпеку своєї держави, так і за встановлення в ній свого особистого правління.

З 24 липня постановою Міллі Меджлісу Г. Алієв став виконувати повноваження президента АР.

У серпні 1993 р. Г. Алієв ініціював всенародний референдум, яким офіційно було усунуто від влади чинного президента А. Ельчибея (90 % голосів) і правлячу партію – Народний Фронт Азербайджану (НФА) (націонал-демократів). При цьому Г. Алієв стверджував, що варто продемонструвати світу утвердження

демократичних принципів у Республіці саме шляхом проведення всенародного референдуму щодо довіри президенту А. Ельчибею. Адже референдум у міжнародній практиці є найдемократичнішим способом вивчення думки народу під час схвалення державою найбільш відповідальних рішень. Приводом до референдуму Г. Алієв назвав залишення президентом – А. Ельчибеєм свого робочого місця, а значить і держави, упродовж більше двох місяців.

Через місяць – 3 жовтня 1993 р. у країні були проведені нові всенародні й позачергові президентські вибори, на яких главою країни було обрано Г. Алієва. Для того щоб надати виборам 70-річного лідера видимість законності, у стару (радянську) конституцію Азербайджану було внесено зміни – усунуто верхній «віковий ценз» кандидатів у президенти. Їхній верхній (максимальний) вік (ценз) не був встановлений, тобто не обмежувався.

Посівши найвищу державну посаду, Г. Алієв повернув колишню радянську номенклатурну еліту до влади та сформував ПВ на основі своєї ж партії «Новий Азербайджан». Незалежний Азербайджан став формуватися як президентська держава, де глава держави отримав широкі повноваження.

У країні було запроваджено авторитарне правління, завдяки якому вдалося стабілізувати суспільно-політичне життя. Водночас була відроджена клановість суспільства, яка базувалася на принципах земляцтва. За цим же принципом почали формувати кадрову політику. Оточення президента, центральна влада республіки і навіть багато місцевих структур на 70–80 % склалися і складаються з представників нахічеванського клану, який контролював практично всі сфери господарського життя Республіки, передусім нафту, митницю, зовнішньоекономічну діяльність, банки та ін. До осені 1995 р. цей клан політично й оформився у ПВ «Ені Азербайджан». У республіці сформувалася тотальна кланово-партійна диктатура, була встановлена цензура преси радянського зразка. Г. Алієв спрямовував політичне життя в країні. Він визначав, хто буде депутатом у парламенті, які партії потрібні республіці та ін. Відбувався перехід від авторитаризму до абсолютизму. Провладна партія була зорієнтована не на партійну програму, а на особу лідера і прикривала патронаж алієвського режиму.

Свій повний контроль Г. Алієв і його партія закріпили в новій Конституції, схваленій на референдумі 12 листопада 1995 р. більшістю (понад 90 %) голосів. Азербайджан був проголошений світською правовою унітарною республікою, а Нахічеванська республіка – автономною державою в складі АР. Джерелом влади проголошувався народ, проте президенту надавалися надзвичайно широкі повноваження. Зокрема, він обирається на п'ять років і представляє виконавчу владу і всю країну. Президент призначає прем'єр-міністра, кандидатура якого затверджується парламентом, а також вносить до парламенту кандидатури суддів Конституційного суду і Генерального прокурора. Президент є символом єдності всього народу і виступає гарантом незалежності й територіальної цілісності держави – виконує функцію Верховного Головнокомандувача [1]. Водночас відбулися вибори до парламенту Міллі Меджлісу. НФА і Комуністична партія були відсторонені від реєстрації на виборах, а перемогла президентська партія влади – «Ені Азербайджан». Вона здобула 96 депутатських місць із 125. Опозиція стверджувала, що результати голосування сфальсифіковані й критикувала

організацію виборів за недопущення її партій та кандидатів, а також тиск із боку державного апарату, обмеження свободи преси тощо.

Перша Конституція нового незалежного Азербайджану, що чинна й нині була схвалена також з ініціативи Г. Алієва. За словами Ханлара Гаджієва (нинішній представник АР у Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ) Ради Європи), після поваленням уряду НФА нова Конституція стала логічним завершенням реставрації неорадянського режиму з його беззмінним лідером. А це означає, що Конституція не діє, як і за радянської влади чи будь-якого іншого ідентичного їй, тобто тоталітарного або авторитарного режиму, адже такі режими заперечують саму можливість зведення стовпів правової держави. Ситуація нагадує французьку приказку: «Закон – це не те, що написано на папері, а те, що втілено в життя».

За словами Х. Гаджієва, із часів диктатора Польщі Ю. Пілсудського Конституція, яка залишається на папері й схожа на сталінську, брежнєвську або азербайджанську, просто величається Конституцією. «Користі від неї – як від шпаргалки після іспиту [2].

До 1995 р., за «брежнєвської» Конституції, країна мала всі можливості й ресурси для забезпечення основних принципів життєдіяльності правової держави – поділ гілок влади, справедливі й вільні вибори, незалежне правосуддя та формування громадянського суспільства. Однак саме з прийняттям нової Конституції, яка прийшла на зміну колишній «брежнєвській», у країні запанувала нова віха необрежнєвського застою, саме ця Конституція заклала основу для формування корпоративістської держави. Її суть у тому, що все суспільство загнано в корпорації – за професійною і соціальною ознакою. Це широкий і «органічний» блок – від магната фінансового капіталу до останнього некваліфікованого робітника.

З прийняттям нової Конституції влада уклала з власним народом новий суспільний договір, суть якого передбачає дві головні операції з власними громадянами: 1) «Ви не будете говорити правду про нас, а ми не будемо говорити неправду про вас. 2) Грати в наші ігри не варто, плюньте на нас, ми такі пропащі» [2]. Якщо ж громадянин не згоден з такими правилами і заперечить державі, то згідно з новою Конституцією АР він автоматично стикається з каральною машиною цієї ж держави, яка виносить йому ряд різноманітних обвинувачень.

Згідно з розділами XI та XII (ст. і 152–158) нової Конституції Азербайджану, зміни і доповнення до Основного закону країни можуть бути ініційовані Міллі Меджлісом або президентом і схвалюються тільки шляхом референдуму, за попереднього вироку Конституційного суду республіки. Доповнення до Конституції у вигляді конституційних законів схвалюються двічі Міллі Меджлісом більшістю в 95 депутатських голосів, після чого подаються на підпис президенту. Конституційний закон, удруге схвалений парламентом, набуває чинності після його підписання главою держави.

У жовтні 1998 р. Г. Алієв переміг на чергових президентських виборах. Цього разу більшість міжнародних спостерігачів вказувала на численні порушення, а опозиція взагалі бойкотувала вибори [3].

Оскільки Г. Алієв став президентом ще до схвалення нової Конституції АР (1995 р.), він отримав право висувати свою кандидатуру на президентських виборах 2003 р. Проте стан його здоров'я не давав змоги йому реально керувати країною наступні п'ять років. Тому у 2002 р., а згодом і у 2009 р. в Азербайджані було проведено ще два референдуми, які стосувалися зміни законодавства про вибори глави держави. Так, у серпні 2002 р. Г. Алієв, щоб забезпечити законність передачі влади своєму наступнику, ініціював проведення конституційного референдуму стосовно зміни ряду статей Основного закону. Ключовими були дві поправки: перша з них передбачала передачу всієї повноти влади в країні, на випадок недієздатності президента, прем'єр-міністру, а не спікеру парламенту, як було раніше; друга – перехід від кваліфікованої до простої більшості голосів, потрібних для обрання глави держави (з 60 % до 50 % і одного голосу) [4].

22 червня 2002 р. президент АР підписав указ про проведення всенародного голосування (референдуму) з метою внесення змін до Конституції республіки. 24 серпня 2002 р. був проведений референдум, унаслідок чого в ст. 22 Конституції країни було внесено 31 зміну, зокрема й щодо посилення захисту прав людини. Так, згідно з ч. V, VI і VII ст. 130 Конституції, кожен громадянин республіки отримав право в установленому законом порядку оскаржити в Конституційному суді АР нормативні акти органів законодавчої і виконавчої влади, акти муніципалітетів і судів, що порушують його права і свободи. На організацію першого загальнонаціонального референдуму з конституційних питань було витрачено 22 млн дол. [5].

Однак реально діючими стали зміни, що стосувалися передачі влади на випадок недієздатності глави держави та його обрання. Завдяки саме цим змінам через рік 4 серпня 2003 р. президент призначив свого сина І. Алієва на посаду глави уряду. Рішення Алієва-старшого парламент схвалив переважною більшістю голосів («за» 101 депутат із 125). (Починаючи з 2002 р., депутати Міллі Меджлісу обираються за партійними списками строком на п'ять років. Парламент має право оголосити імпічмент президенту Азербайджану за умови, що це рішення підтримають 95 депутатів і що його схвалить Конституційний суд). Обговорення нового призначення проходило без участі депутатів від опозиції, які засудили таку форму передачі влади, назвавши її династичною. На їхній погляд, сам факт призначення Г. Алієвим свого сина на посаду глави уряду не відповідав принципам демократії. Проте протести опозиції у формі мітингів, пікетів і голодування не набули масового характеру і не вплинули на схвалене рішення.

У 2003 р. Г. Алієв і його син прем'єр-міністр Азербайджану І. Алієв висунули свої кандидатури на чергові президентські вибори в країні. Ситуація не мала аналогів у світовій політичній практиці. Батько і син одночасно були учасниками передвиборної президентської кампанії. ЦВК, більшість якої посідали представники партії влади, не допустила до виборів головних претендентів і конкурентів Алієвих – екс-президента А. Муталібова й екс-спікера парламенту Р. Гулієва, а також багатьох радикальних чи проросійськи налаштованих, зокрема Р. Агаєва, К. Рустамова. З-поміж шести інших допущених до виборів кандидатів було три опозиційних – І. Гамбар (Мусават), А. Керамі (Народний фронт) і

Е. Мамедов (Національна незалежність). Проте опозиціонери не змогли виставити на виборах єдиного кандидата.

Унікальність президентських виборів 2003 р. в Азербайджані полягала в тому, що західні держави, а також Туреччина, Росія та Іран не виступили проти династичного сценарію передачі влади, заручившись офіційним зобов'язанням І. Алієва – дотримуватися основних прав людини та забезпечити демократичні стандарти проведення виборів. Для них було важливо, щоб новий глава держави не змінював політичного й економічного курсу Г. Алієва. Американці переконали трьох лідерів опозиційних партій АР відмовитися від бойкоту виборів і погодитися з новим виборчим кодексом, який раніше опозиція вважала недоцільним, адже він відповідав плану Г. Алієва – «наступник».

Західні держави хотіли, щоб вибори 2003 р. в АР стали початком трансформаційного переходу від адміністративно-командних методів керування країною до демократичних, що супроводжуватиметься висунанням на командні посади технократів-прагматиків і забезпечить справедливе представництво в структурі влади головних політичних сил.

В останній момент передвиборної кампанії Г. Алієв відмовився від участі у виборах на користь сина – І. Алієва, який переміг, отримавши 82,6 % голосів виборців.

Напередодні парламентських виборів 2005 р. США і ЄС домагалися від нового президента та уряду АР демократизації країни, проведення політичних й економічних реформ. Проте Захід не був зацікавлений у розгортанні в країні революції, аналогічної грузинській (2003 р.) чи українській (2004–2005 рр.), яка могла б дестабілізувати ситуацію у важливому для них регіоні. Азербайджанський президент скористався цим і розпочав із Заходом традиційний дипломатичний торг. Йому вдалося налякати своїх західних й американських партнерів непередбачуваністю дій опозиції і запевнити їх, що саме він і правляча партія «Ені Азербайджан» є гарантом стабільності в країні. У період передвиборної кампанії молода команда І. Алієва розробила план ліквідації потенційних противників. Спочатку в країні було оголошено про розкриття змови з метою силового захоплення влади. Під виглядом боротьби зі змовниками було заарештовано головних активістів опозиції. Щоб заспокоїти Захід та не допустити в країні протистояння, поміркованій опозиції під час виборів було віддано 25–30 місць у парламенті. Міжнародні демократичні інститути, зокрема й ОБСЄ, не встигли розібратися й об'єктивно відреагувати на розкритий державний переворот. До того ж І. Алієв запевняв, що існувала загроза громадянської війни в країні. Однак після проведених 7 листопада 2005 р. парламентських виборів Бюро демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) ОБСЄ зазначило, що вибори до парламенту АР не відповідали багатьом міжнародним зобов'язанням Баку, що встановлені ОБСЄ і Радою Європи для проведення демократичних виборів [6]. Позицію ОБСЄ підтримав і Вашингтон, який закликав Баку ліквідувати порушення і покарати винних. Водночас Росія, більшість держав СНД, а також Туреччина й Іран визнали вибори законними. Незважаючи на це, офіційний Баку змушений був відреагувати на критику Вашингтона. Протягом кількох днів І. Алієв звільнив декількох високих чиновників за втручання у виборчий процес.

Парламентські вибори 2005 р. дозволили І. Алієву здійснити кадрову перебудову ПВ «Ені Азербайджан» і, відповідно, уряду та парламенту країни. Нині азербайджанська ПВ контролює 62 % місць у парламенті і складається з двох напрямів – консервативного – колишні члени радянської номенклатури, і прогресивного – більш молоді представники азербайджанської еліти, багато з яких здобули освіту за кордоном. Вплив прогресивного крила дедалі більше зростає.

Правляча партія виступає в одній зв'язці з президентом Республіки, який 26 березня 2005 р. був обраний її лідером, що суперечить демократичним традиціям.

У 2007 р., тобто напередодні чергових президентських виборів 2008 р., в АР представники партії влади та інших політичних проурядових структур, зокрема «Ана Ветен» (Партія Батьківщини) і «Консультативний меджліс», поставили питання про продовження повноважень діючого глави держави. Ініціатори виходили з того, що президент не може за п'ять років виконати завдання, визначені в його передвиборній програмі, тоді як збільшення президентського терміну не розширить його повноваження. З цією метою пропонувалося внести зміни до Конституції шляхом проведення референдуму. Необхідність таких змін обґрунтували передусім тим, що країна розпочала етап інтенсивного розвитку завдяки правильній стратегії діючого глави держави, а тому альтернативи політиці І. Алієва не існує. Адже АР швидко розвивається і стає регіональним лідером, позиції Республіки на міжнародній арені зміцнюються щодня. Тому збереження такої тенденції – в інтересах кожного громадянина Республіки.

Азербайджанська опозиція, за винятком Демократичної партії (ДПА), не погоджувалася. Вона вважала, що ініціатори проведення референдуму переслідували насамперед кон'юнктурні цілі. Адже в І. Алієва не було сильних опонентів, які могли б скласти йому реальну конкуренцію на чергових президентських виборах. На думку азербайджанського політолога П. Гусейна, простим громадянам обговорювати питання продовження повноважень глави держави немає сенсу, оскільки Азербайджан не є правовою державою, а в країні фактично встановлена монархічна влада [7].

Референдум не було проведено, а на президентських виборах 15 жовтня 2008 р. вдруге перемогу здобув І. Алієв. Міжнародні спостерігачі від ОБСЄ, Парламентської асамблеї Ради Європи та ЄС загалом схвалили перебіг голосування, назвавши вибори «добре підготовленими», але вважали, що виборчий процес усе ж не відповідав усім міжнародним зобов'язанням країни. Насамперед вказали на відсутність «справжньої конкуренції» через черговий бойкот виборів з боку головних опозиційних партій і їх неучасть у передвиборній кампанії. Серед інших помітних проблем було названо слабе забезпечення плюралізму – рівних умов для кандидатів під час проведення кампанії, відсутність повної свободи ЗМІ, а також уже традиційні «недоліки»: підрахування голосів і зведення результатів голосування. Водночас жоден із шести суперників І. Алієва на виборах не оскаржив результатів голосування [8].

18 березня 2009 р., незважаючи на застереження РЄ та ігнорування й протести опозиції, в Азербайджані відбувся третій референдум, який вдруге вніс

зміни в нову Конституцію Республіки. Явка виборців під час всенародного голосування становила 64,12 %. Згідно з чинною Конституцією Республіки, референдум вважається таким, що відбувся, якщо в голосуванні брало участь понад 25 % виборців.

Результати референдуму дали змогу зняти обмеження в термінах президентського правління, тобто відмінити конституційну норму (п. 5 ст. 101 Конституції АР), що допускає обрання однієї і тієї ж особи президентом не більше двох термінів поспіль. Редакцію цієї статті було змінено варіантом, який передбачає продовження строку повноважень діючого глави держави у випадку, якщо ведення воєнних операцій в умовах війни робить неможливим проведення чергових виборів президента до завершення цих операцій. Зміни також стосувалися відстрочки виборів парламенту країни у випадку ведення воєнних операцій; надання права законодавчої ініціативи 40 тис. виборцям; заборони на ведення відео- і аудіозаписуючих зйомок і фотографування особи, якщо це робиться всупереч її волі, а також питань про матеріальне забезпечення екс-президентів Азербайджану й питання суто технічного характеру.

Завдяки результатам референдуму І. Алієв зможе втретє висувати свою кандидатуру на президентських виборах 2013 р. і стати в подальшому, фактично, незмінним главою держави.

Схвалені конституційні зміни сприяли також запровадженню додаткових обмежень у діяльність ЗМІ. Як наслідок, з 1 січня 2009 р. на азербайджанських національних частотах уже припинили своє мовлення закордонні радіостанції «Азадліг», «Голос Америки», ВВС та «Європа плюс».

Ініціатор цих конституційних змін – ПВ «Ені Азербайджан» обґрунтувала їх тим, що чинні тоді норми Конституції суперечили правам людини, а рівень економіки й загалом розвиток країни та політичної культури населення, які значно зросли, дають змогу ліквідувати подібні формальні обмеження [9].

Усі запропоновані зміни й доповнення – 41 по 29 статтях Конституції були схвалені виборцями й затверджені ЦВК АР.

Висновки. Отже, розбудова держави й конституційні процеси в АР відбувалися так, як того хотіли президенти Алієви, завдяки сформованій їм партії влади. Так було схвалено нову Конституцію Республіки 1995 р., яка дала змогу президенту де-факто продовжити політичний курс радянського Азербайджану й створити корпоративістську державу. У ній представникам переважної більшості суспільних груп населення (корпораціям) країни був обмежений доступ до вищих ешелонів державної політичної та економічної влади.

У 2002 і 2009 р. шляхом референдуму до Конституції було внесено доповнення і зміни, які спочатку дали змогу провести династичний сценарій передачі влади – у формі наслідування – від батька до сина, а згодом – конституційно забезпечили І. Алієву можливість балотуватися в президенти необмежену кількість разів.

Нова Конституція в АР фактично не діє, про що говорять численні порушення, які було зафіксовано міжнародними спостерігачами під час президентських і парламентських виборів, а також референдумів, що відбувалися

в країні. Конституція є механізмом керування державою в руках президентської сім'ї Алієвих, а головним інструментом, завдяки якому Алієви обмежують і змінюють Основний закон країни, є ПВ, яка повністю підконтрольна їм і, у свою чергу, контролює парламент держави. Азербайджанська ПВ в інтересах Алієвих по-своєму, тобто спотворено, трактує права людини, які визначено міжнародним правом, і за допомогою референдумів, як демократичної форми прикриття, упроваджує недемократичні конституційні зміни.

Отже, офіційно проголошений Г. Алієвим курс на розбудову демократичної держави, а І. Алієвим – євроінтеграцію не відповідає реальній дійсності. Проте, вдало лавіруючи між інтересами демократичного Заходу та авторитарного Сходу, Алієви та їхня ПВ твердо утримують владу в країні.

Спроби наукового осмислення ролі ПВ як в Азербайджані, так і в інших державах СНД привели до переконання, що в пострадянських умовах ПВ не потрібна, адже вона не сприяє демократизації політичного й економічного життя, а посилює авторитаризм, беззаконня й корупцію.

Список використаних джерел

1. О государственной Конституции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hgarabagh.net/content_260_ru.html.pdf. – Загл. с экрана.
2. Гаджиев Х. С днем Конститутки вас, уважаемые сограждане! [Электронный ресурс] / Х. Гаджиев. – Режим доступа: <http://www.haqqin.az/ictimai/3551-s-dnem-konstitutki-vas-uvazhaemye-sograzhdane.html.pdf>. – Загл. с экрана.
3. Орлова Т. В. Історія нових незалежних держав [Електронний ресурс] / Т. В. Орлова // – Режим доступу: [http://pidruchniki.ws/18340719/istoriya/aliyev_prezident_rezultati_novih_vsenarodnih_vivoriv.df](http://www.http://pidruchniki.ws/18340719/istoriya/aliyev_prezident_rezultati_novih_vsenarodnih_vivoriv.df). – Назва з екрана.
4. Погорілко В. Ф. Нарис історії референдумів [Електронний ресурс] / В. Ф. Погорілко. – Режим доступу: <http://www.forlawyer.com.ua/knigi/referendne-pravo-ukrayini-pogorlko-vf/16442-rozdl-2-naris-storyi-referendumv.html.pdf>. – Назва з екрана.
5. В Азербайджані відбувся референдум зі зміни Конституції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tsn.ua/ua/svit/gromadyani-azerbaidzhanu-golosuyut-za-popravki-dokonstitutsiyi.html.pdf>. – Назва з екрана.
6. Мамедов С. Азербайджанскую демократию слили в трубу / С. Мамедов // Независимая газета. – 2005. – 14 нояб. – С. 5.
7. Азербайджан не будет больше оглядываться на Россию: Азербайджан за неделю. Политика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pda.regnum.ru/news/751276.html.pdf>. – Загл. с экрана.
8. Мурадова М. Азербайджан: Алиев переизбран на пост президента, оппозиция обещает акции протеста [Электронный ресурс] / М. Мурадова. – Режим доступа: [http://www.Email this article 16.X.2008 © Eurasianet http://www.eurasianet.org.pdf](http://www.Email%20this%20article%2016.X.2008%20%Eurasianet%20http://www.eurasianet.org.pdf). – Загл. с экрана.
9. Мамедов С. Президентский референдум в Азербайджані. Накануне плебисцита в Баку съехались международные наблюдатели / С. Мамедов // Независимая газета. – 2009. – 17 марта. – С. 3; Мамедов С. Баку снимает с президента ограничения / С. Мамедов // Независимая газета. – 2009. – 3 апр. – С. 3–4.

Позиція влади, політичних партій, громадських організацій

За даними нещодавно проведеного КМІС соціологічного дослідження, лише 9,9 % громадян переконані в тому, що проект змін до Конституції має розробляти саме Конституційна Асамблея.

Про це повідомила голова ради Українського незалежного центру політичних досліджень Ю. Тищенко на засіданні круглого столу «Конституційна реформа: нові реалії», що відбувся в УКРІНФОРМі за ініціативи Школи політичної аналітики національного університету «Києво-Могилянська академія».

«Згідно із соціологічним опитуванням, проведеним Київським міжнародним інститутом соціології в листопаді 2012 р., лише 9,9 % громадян переконані в тому, що саме Конституційна Асамблея має розробляти проект змін до Конституції», – сказала Ю. Тищенко.

Вона додала, що відсоток тих, хто покладає цю місію на Президента, становив лише 5,8, а на спеціально створений для цього орган, зокрема установчі збори – 29,6. Але «пальму першості» тримає парламент – йому віддали перевагу 32,4 % опитаних. «Питання збільшення довіри до парламенту пов'язано з тим, що пройшли парламентські вибори, парламент оновився, і тут є в суспільстві нові очікування щодо нього», – переконана експерт.

Ю. Тищенко також послалася і на думку опитаних щодо права глави держави порушувати окремі статті Конституції. 18,3 % респондентів вважають, що Президент може порушувати окремі статті, а 65,1 % – не може порушувати за жодних обставин: «Це можна пояснити кризовим станом нашого суспільства, його економічними проблемами й певними патерналістськими очікуваннями».

Крім того, вона навела й інші результати опитування. Зокрема, на запитання, чи підтримуєте ви необхідність внесення змін до Конституції, позитивно відповіли 56 %. Для порівняння: у 2010 р. таких було майже 64 %. Кількість тих, кому важко відповісти, упродовж останніх років була стабільною – на рівні 25 %, що говорить про незрозумілість цих питань для суспільства. «Тому обговорень на зразок нинішнього круглого столу має бути набагато більше і в різних форматах, щоб донести плюси й мінуси цього процесу й зібрати основні думки самого суспільства. Бо Конституція пишеться не політиками для політиків. Це є угода в межах самого суспільства: як жити, контролювати владу і як взаємодіяти. Але провідним у цьому процесі має бути суспільство», – підсумувала Ю. Тищенко (*Укрінформ (www.ukrinform.ua) – 2012. – 25.12*).

***

Конституційна Асамблея (КА) здійснює напрацювання змін і реформ до Основного закону України вкрай повільно. Однак це може бути пов'язано із суспільним діалогом, який не може бути швидким.

Про це заявила експерт з питань конституційного права Центру політико-правових реформ Ю. Кириченко на засіданні круглого столу в Укрінформі «Конституційна реформа: нові реалії».

«Певні напрацювання конституційної реформи відбуваються вкрай повільно, що й прогнозувалося на початку року. Хоча, на наш погляд, це правильно. Ця повільність напрацювання конституційних змін може бути пов'язана із суспільним діалогом, який не може бути швидким», – сказала вона. При цьому експерт зауважила, що такий суспільний діалог усе ж не відбувається в потрібному широкому форматі, а зміни, що вносяться, є лише «точковими» – вони не формулюють основну концепцію Конституції, її окремі статті чи розділи.

«Нам би дуже хотілося, щоб роботу Конституційної Асамблеї було чітко підпорядковано певній методології – експертній і науковій. Для цього було запропоновано взяти за взірць кращі європейські практики напрацювання державної політики», – резюмувала Ю. Кириченко (*Укрінформ* (www.ukrinform.ua). – 2012. – 25.12).

***

Вопрос о статусе русского языка в Украине, возможно, будет решен на всеукраинском референдуме. Такое предположение высказал Председатель Верховной Рады Украины В. Рыбак.

«Есть вероятность, что языковой вопрос в Украине может быть решен на референдуме. Но люди должны знать, о чем идет речь», – отметил политик, а также добавил, что до вынесения языкового вопроса на референдум его должны изучить специалисты. «Языковой вопрос до сих пор острый, непростой. И сегодня надо все-таки определиться», – цитирует спикера пресс-служба ПР.

По словам В. Рыбака, определенные наработки по решению языкового вопроса существуют в рамках Конституционной Ассамблеи. «В Конституции этот вопрос также будет рассматриваться. Возможно, даже будут внесены изменения в Конституцию 1996 г. Необходимо, чтобы за стол садились ученые, специалисты, общественные организации – и искали взаимопонимание. Если нет – языковой вопрос надо выносить на референдум», – резюмировал он.

В. Рыбак также напомнил, что именно по его инициативе в 1991 г. в русскоязычном Донецке была открыта первая украинская школа.

Как ранее сообщалось в СМИ, В. Колесниченко внес в парламент новый закон о языках. Также «языковые» законы внесли и нардепы из оппозиции (*Vlasti.Net* (<http://vlasti.net/news/157350>). – 2013. – 4.01).

***

Лидер объединенной оппозиции «Батьківщина» А. Яценюк считает, что в украинскую Конституцию необходимо внести изменения.

Об этом депутат заявил во время эфира на одном из украинских телеканалов.

«Об этом, естественно, следует думать. Изменения необходимы. У нас якобы президентская республика, но президентская республика предусматривает баланс власти, президентская республика также предусматривает право парламента принять решение об импичменте президента. Но в нашей стране это сделать невозможно», – сообщил А. Яценюк.

Лидер оппозиции подчеркнул, что в Украине нет закона об импичменте Президента, на принятии которого так настаивает украинская оппозиция. При этом он отметил, что Конституция должна в первую очередь определять, что республика является государственным строем Украины (*Novostimira.Com* (http://novostimira.com/novosti_mira_38538.html). – 2012. – 28.12).

***

Появление закона о всеукраинском референдуме оживило дискуссию о том, а существует ли сценарий, при котором проведение референдума станет реальностью уже в ближайшем будущем.

На сегодня в политических кулуарах обсуждается, по крайней мере, три темы, которые могут стать предметом плебисцита. Прежде всего это отношение к углублению сотрудничества с Таможенным союзом. Среди других тем – статус русского языка и изменения в Конституцию.

В конце года появились результаты социологического опроса, проведенного центром «Социальный мониторинг», которые свидетельствуют, что за внесение изменений в Конституцию на референдуме высказывается подавляющее большинство граждан, причем во всех регионах страны. «Прежде чем говорить от имени народа (а политики всех мастей именно на народ и ссылаются), надо все-таки знать его мнение», – убеждает В. Медведчук.

О необходимости узнать мнение народа вспомнил недавно и глава парламента В. Рыбак. Он сказал, что в случае, когда Конституционная Ассамблея не сможет договориться по вопросам, касающимся функционирования языков в Украине и статуса русского языка, этот вопрос следует вынести на референдум. «Есть вероятность, что языковой вопрос в Украине может быть решен на референдуме. Но люди должны знать, о чем идет речь. <...> В Конституции этот вопрос также будет рассматриваться. Возможно, даже будут внесены изменения в Конституцию 1996 г. Необходимо, чтобы за стол садились ученые, специалисты, общественные организации и искали взаимопонимание. Если нет – языковой вопрос нужно выносить на референдум», – сказал В. Рыбак в интервью 5 каналу.

Спикер парламента утверждает, что вопрос языка уже поднимался на заседаниях Конституционной Ассамблеи. Но, как говорит член

Конституционной Ассамблеи, директор Центра политико-правовых реформ И. Колиушко, после вступления в силу закона о всеукраинском референдуме возникла правовая коллизия. «Закон меняет правила игры, и он напрямую касается самой Ассамблеи. Она создана как орган, который должен подготовить проект Конституции для дальнейшего рассмотрения в парламенте, как это предусмотрено действующей Конституцией. Но после появления закона, в обход Верховной Рады любое положение или любой конституционный вопрос может быть вынесен на референдум. Причем все, что одобрено, сразу же вступает в силу. А это, в свою очередь, противоречит действующей Конституции», – сказал И. Колиушко в интервью BBC Украина.

Такая же ситуация со статусом русского языка, говорит эксперт. Необходимо вносить изменения в Конституцию, и это должен делать парламент, но, по закону, любой может вынести этот вопрос на референдум.

В то же время И. Колиушко говорит, что на заседании Конституционной Ассамблеи он не слышал, чтобы кто-то говорил о перспективах референдума. Но сам он предложил обсудить ситуацию, возникшую вследствие действия этого закона. Руководитель Центра политико-правовых реформ считает, что при таких условиях смысл в работе самой Конституционной Ассамблеи оказывается под вопросом. «С другой стороны, процедура и условия, выписанные в законе, настолько сложные, что могут быть реализованы только властью или теми, кто с ней связан. Без власти или вопреки ей никто не справится», – сказал И. Колиушко.

В оппозиции убеждены, что в этом заключается смысл принятия закона. В частности, руководитель фракции «Батьківщина» в Верховной Раде А. Яценюк заявлял, что истинной его целью является именно легитимизация всего того, чего хочет власть, якобы «по инициативе народа». И что среди этих стремлений могут оказаться поправки в Конституцию и сближение с Таможенным союзом (BBC Ukraine http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine_in_russian/2013/01/130117_ru_s_referendum_ukraine.shtml). – 2013. – 17.01).

***

В главном законе страны необходимо многое поменять. Об этом во время прямой телефонной линии в «Комсомольской правде в Украине» заявил министр юстиции А. Лавринович, передает корреспондент НБН.

«В каждом разделе Конституции сегодня есть что менять. В каждом разделе необходимы, если не полные изменения, то усовершенствования», – заявил А. Лавринович. В частности, по его словам, изменения необходимы в разделе прав человека, правосудия и законодательной власти, которая регулирует деятельность исполнительной власти.

При этом министр юстиции напомнил, что Конституция принималась в 1996 г. путем сложного политического компромисса и многие ее нормы голосовались пакетом, так как по отдельности они не проходили (NBnews <http://nbnews.com.ua/news/74324>). – 2013. – 18.01).

***

Президент Украины В. Янукович внес на рассмотрение Верховной Рады проект изменений в Конституцию Украины, предлагая расширить полномочия Счетной палаты. В частности, глава государства планирует передать этой палате контроль от имени Верховной Рады за поступлением средств в госбюджет.

В соответствии с пояснительной запиской к законопроекту, он был рассмотрен и поддержан членами Конституционной Ассамблеи в сентябре 2012 г.

В настоящее время Счетная палата осуществляет контроль лишь за расходами государственного бюджета **(Профи-Ньюз (<http://www.profinews.com.ua>). – 2013. – 21.01).**

***

Започаткована торік Конституційна Асамблея стала дискусійним майданчиком з напрацювання змін до Основного закону.

Однією із знакових подій минулого року вчені-правники, громадські діячі, політики й політологи називають перехід від здебільшого безплідних розмов і різноманітних політичних закликів у практичну площину вітчизняного конституційного процесу, що має на меті оновити, відповідно до нинішніх реалій, та якісно поліпшити визначальний закон держави.

Форма, обрана для цього, не нова для цивілізованого світу. Це Конституційна Асамблея, яку називають не дорадчим органом, а саме радчим, тобто таким, що має допомогти владі, політикуму і суспільству досягти бажаного консенсусу щодо чіткого визначення шляхів поступу, а також загальноприйнятних правил співжиття великої європейської країни та її народу.

Спробуємо хоча б побіжно згадати торішні напрацювання наших конституційників і водночас зазирнути за лаштунки року нинішнього: що він нам готує?

Без директив і «паркетного» управління

Отже, навесні 2012 р. Президент України запропонував майже 100 найавторитетнішим вітчизняним правознавцям підготувати пропозиції для змін у чинній Конституції України з тим, щоб наступного 2014 р. винести ці напрацювання на розгляд Верховної Ради. Це, за словами В. Януковича, має бути конкретний документ із конкретними пропозиціями й конкретними змінами.

Одразу після організаційного засідання Конституційної Асамблеї було визначено її головне завдання і призначення: шляхом дискусій та обговорення розглянути всі проблеми, пов'язані з реформуванням чинного Основного закону, що накопичилися останніми роками, і надати висновки й пропозиції.

Зокрема, уже торік у вересні предметом такого обговорення стали зміни до ст. 98: ішлося про відновлення парламентського контролю за надходженням і використанням бюджетних коштів – важливого завдання

Верховної Ради. Необхідність цього підтримали 66 членів Конституційної Асамблеї, і за її ухвалою главі держави запропоновано підготувати відповідний законопроект.

За словами голови Конституційної Асамблеї Л. Кравчука, його колеги водночас працюють над загальною концепцією Конституції і розробляють зміни до її складових частин. Це, зауважив він, «два паралельні процеси, які допомагають глибше і серйозніше бачити, що відбувається в Україні. Якщо Конституційна Асамблея відокремиться від життєвих процесів української дійсності, вона багато втратить».

Діючий Президент держави, продовжив Л. Кравчук, із перших днів сказав ученим, що зголосилися попрацювати на майбутнє держави: «Не ходіть до мене за директивами, ви найкращі експерти України». І додав: «Ви – доктори, академіки саме з питань конституційного процесу, правового, юридичного. Залучайте будь-яких експертів світового масштабу. Отже, ми робитимемо те, що вважаємо за важливе, стратегічно важливе для українського народу, Української держави».

Конституційна Асамблея шляхом дискусій та обговорення розгляне всі проблеми, пов'язані з реформуванням чинного Основного закону.

Феміді личить...справедливість

До проблем, що перебувають у конституційному полі, безперечно, належить доопрацювання правової системи та судоустрою. Останніми роками тут є про що говорити: ухвалено ряд знакових законів, які тривалий час відтерміновувалися. Це закони «Про судоустрій та статус суддів», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності суддів», новий Кримінально-процесуальний кодекс, які значною мірою відповідають демократичним європейським стандартам, отримали належну оцінку вітчизняних і закордонних експертів.

Водночас кардинально це ще не змінило ситуації в цій царині, і говорити про ефективне правосуддя в Україні ще зарано. Як справедливо зауважує член Конституційної Асамблеї доктор юридичних наук М. Оніщук, недовіра до правової системи пов'язана передусім із тотальним дефіцитом справедливості в ній. Парадокс, зазначає він: правова система, у фундамент якої закладається справедливість, фактично працює всупереч власній природі.

Уже очевидно, що виправити стан справ лише ухваленням окремих законодавчих актів і вирішити всі за давніми проблемами водночас буде важко. Про це, зокрема, ішлося на третьому пленарному засіданні Конституційної Асамблеї, яке відбулося торік у грудні. Темою його були визначені питання концептуальних засад конституційно-правової модернізації вітчизняного правосуддя, законопроект «Про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів» і визначення поняття і системи правоохоронних органів.

Доповідач, голова комісії Конституційної Асамблеї з питань правосуддя В. Маляренко, зосередивши увагу присутніх на проблемі недовіри українського суспільства до людей у суддівських мантиях, навів такі цифри:

лише кожен п'ятий українець гадає, що суд у нас незалежний, натомість четверо з п'яти вважають суддівські органи залежними й несправедливими.

Дискусія за великим круглим столом залу засідань вченої ради Київського національного університету імені Тараса Шевченка, куди запросили широкий загал не лише науковців, а й представників Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія), була гострою та емоційною.

Зазначалося, що ресурс нормативно-конституційних змін щодо розширення впливу народу на процес правосуддя повною мірою ще не вичерпано. З-поміж пропозицій, які внесли на обговорення колег члени Конституційної Асамблеї, – надання конституційних гарантій суду присяжних; запровадження виборчих мирових суддів; підняття вікового цензу на посаду судді до 29 років; відмова від призначення суддів уперше на п'ятирічний термін; зміна порядку формування і складу Вищої ради юстиції з метою її деполітизації; виведення кримінальної юстиції зі сфери політичного впливу тощо.

Учасники дискусії дійшли спільної думки, що судова реформа не буде результативною без зміни суспільного менталітету. Ішлося про нагальність розширення сфери правової культури й ліквідації правового нігілізму, реальної демонстрації однакового застосування закону для всіх і відмови від «телефонного права».

Оновлення потребує також концептуальне визначення місця і ролі судової влади в системі розподілу владних повноважень нашої держави, наголошували провідні українські вчені-правознавці. Зокрема, директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького академік НАНУ, заступник голови Конституційної Асамблеї Ю. Шемшученко звернув увагу колег, що разом з посиленням гарантій незалежності суддів не менш важливо забезпечити належний доступ до правосуддя всім українським громадянам. Люди в суддівських мантиях мають суворо дотримуватися законності у відправленні правосуддя.

У багатьох виступах на засіданні йшлося про вироблення чітких і прозорих стандартів оцінки діяльності суддів, посилення відповідальності суддів за свою діяльність. Радник Президента України А. Портнов, крім інших важливих питань, озвучив на загал пропозицію щодо скасування необхідності затверджувати суддів Верховною Радою.

Моделі змін потрібен консенсус

Як показує практика, будь-яка реформа вимагає публічного обговорення, створення належної атмосфери відкритої дискусії, а не приватних розмов у кулуарах. Тоді від неї можна очікувати ефективності та успішності.

За словами керівника Головного управління з питань конституційно-правової модернізації Адміністрації Президента, секретаря Конституційної Асамблеї М. Ставнійчук, таке широке обговорення вже пройшла довгоочікувана реформа місцевого самоврядування. Більше того, в Україні вже сформувався громадський консенсус щодо необхідності її безвідкладного проведення, визначено і загальну модель реформи.

Ця тема стала провідною на міжнародному круглому столі з питань розвитку інституційних спроможностей асоціацій місцевого самоврядування, який наприкінці минулого року відбувся у Львові.

Зазначалося, що правове регулювання і практика місцевого самоврядування досі не відповідають сучасним вимогам демократичної держави, хоч Україна ратифікувала Європейську хартію місцевого самоврядування ще на зорі незалежності, у 1997 р. Навпаки, значна частина нормативно-правових новацій у цій царині суперечить визначеним Президентом України пріоритетам місцевої демократії, розбалансувала систему й певною мірою загрожує національним інтересам держави.

З липня 2011 р. працює робоча група з підготовки проекту Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, проводяться консультації з асоціаціями органів місцевого самоврядування, формується попит на експертний супровід ухвалення відповідних рішень. Найближчим часом це питання буде винесено на чергове засідання Конституційної Асамблеї. Тож є надія, що і ця проблема набере законодавчих обрисів – і зміни в організації регіональної і місцевої влади зрештою стануть реальністю (*Конституційна Асамблея* (<http://ukurier.gov.ua/uk/articles/shlyah-do-suspilnogo-dogovoru-ne-instrument-dlya-v>). – 2013. – 24.01).

***

По мнению председателя совета Таврического института регионального развития А. Клименко, Конституция Крыма устарела и нуждается в новой редакции. Об этом эксперт заявил в комментарии корреспонденту Крымского информационного агентства.

По его словам, за последние 20 лет в законодательном поле Украины произошло много изменений, в то время как положения Конституции АРК остались практически нетронутыми. «Наличие в Конституции целого ряда существующих, но не работающих и нежизнеспособных положений – это неправильно и свидетельствует, что документ устарел и его надо переосмыслить», – считает А. Клименко.

Он также полагает, что «латание Конституции Крыма» путем внесения отдельных изменений не является оптимальным выходом. «Я думаю, что нужно переосмыслить всю 22-летнюю историю крымской автономии заново и выходить на новую редакцию Конституции. В противном случае мы можем получить “тришкин кафтан”, который в одном месте латаешь, а он рвется в другом», – подчеркнул эксперт.

По мнению А. Клименко, к разработке новой редакции Конституции АРК нужно подходить системно и комплексно, с привлечением украинских экспертов. В частности, в новом правовом документе нужно усовершенствовать не только механизм взаимоотношений центральной и крымской власти, но также обратить внимание на поиск оптимальных механизмов экономических и бюджетных полномочий, урегулировать вопросы функционирования русского, украинского и крымскотатарского

языков. «Нам нужно концептуально обозначить место и роль автономии в системе украинского государства», – подчеркнул эксперт (КИА (<http://www.kianews.com.ua/node/51837>)). – 2013. – 15.01).

***

Крымская автономия имеет все предпосылки стать экономически самостоятельным регионом, однако для этого необходимы дополнительные полномочия. Такое мнение корреспонденту Крымского информационного агентства высказал председатель постоянной Комиссии Верховной Рады Крыма по санаторно-курортному комплексу, туризму и предпринимательству Р. Темиргалиев.

По его мнению, предстоящие депутатские слушания в крымском парламенте позволят ответить на вопрос, в какой части нужно увеличивать полномочия автономии, чтобы получить максимальный экономический эффект для крымчан. Также готов ли пойти официальный Киев на увеличение экономических полномочий путем оставления части собранных налогов в местных и республиканском бюджетах. «Депутатские слушания должны привести нас к взвешенным предложениям для Конституционной Ассамблеи, чтобы в проекте изменения Конституции Украины были учтены поправки, которые привели бы к увеличению инвестиционных полномочий АРК», – считает Р. Темиргалиев.

При этом он не исключает, что ряд национал-радикальных политических сил, среди которых партия «Свобода», попытаются выдать крымские инициативы, направленные на укрепление автономии, за сепаратистские настроения. «Крым является неотделимой частью территории Украины и вопрос увеличения экономических полномочий ничего общего с идеями сепаратизма не имеет, поэтому у подобных обвинений нет ничего общего с реальностью», – заключил глава комиссии (КИА (<http://www.kianews.com.ua/node/51837>)). – 2013. – 16.01).

***

Крымская автономная станет или национальной автономией, или очередной горячей точкой. Об этом в ток-шоу «Гравитация» на крымскотатарском канале АТР сказал Ю. Шаипов, представитель Национального движения крымских татар.

«Все разговоры об экономике Крыма и о как бы вытекающей из этого автономии – разговоры от лукавого... Во всех советских учебниках говорилось, что Ленин создавал автономии по национальному признаку», – сказал он. Крымский татарин привел в пример казанских татар, которые получили широкие права для Татарстана в России.

«Сегодняшнюю Конституцию АРК смело можно назвать Конституцией колониальной администрации. Почему? Почитайте Преамбулу. Там написано, что по сути она якобы создана по указу Верховной Рады Украины и по указу Л. Кучмы. Почитайте Конституцию Татарстана. Там написано, что

государство создано татарами и другими народами. Понимаете разницу?» – спросил Ю. Шаипов.

По его словам, Конституция Татарстана в Москве не утверждается. «Мы должны добиться таких же прав, как Татарстан. Потому что иначе будет ситуация, как в Чечне», – заключил Ю. Шаипов (*Новый Регион – Крым* (<http://www.nr2.ru/crimea/420589.html>). – 2013. – 19.01).

***

Референдум о независимости Шотландии должен вдохновить жителей Крыма на активизацию борьбы за восстановление Конституции полуострова образца 1992 г. Об этом «Новому региону» заявил Ю. Мешков, первый президент Республики Крым, проживающий в Москве после изгнания украинскими властями.

«Соблюдая все нормы международного права, нам, Крыму, необходимо шаг за шагом приближаться к реализации результатов Крымского референдума 1991 г. И рано или поздно мы его реализуем. Здесь двух мнений быть не может», – считает Ю. Мешков.

«Мы предлагаем самый мирный путь разрешения очевидного конфликта, порожденного отрывом Крыма от своего народа, от своей Родины. Видит Бог – мы пока за мирное, по европейскому, шотландскому образцу разрешение конфликта», – резюмировал изгнанный политик (*NR2.ru* (<http://www.nr2.ru/sevas/420540.html>). – 2013. – 18.01).

Коментар

Легализация референдума о выходе Шотландии из состава Великобритании в обозримом будущем не может быть примером для Крыма, **заявили «Новому региону» представители правящего большинства в Верховной Раде – депутаты от Партии регионов и коммунисты.**

«Теоретически, учитывая положения Конституции, можно провести у нас такой же референдум, как в Шотландии разрешили. То есть референдум об изменении государственного строя, границ Украины, но реально практически это для Украины закончится гражданской войной! Так поднимать вопрос по Крыму – то ли об отсоединении и независимости, то ли о присоединении к РФ – это приведет к кровопролитию», – сказал представитель ПР М. Чечетов.

С ним согласен коммунист А. Голуб, который, однако, уточнил, что в случае, если «праворадикальные силы будут и дальше накалять обстановку», то «не только в Крыму у нас возникнут инициативы проведения референдума относительно независимости» (*NR2.ru* (<http://www.nr2.ru/kiiev/420488.html>). – 2013. – 18.01).

***

Верховна Рада Криму має розробити пропозиції щодо внесення змін до Конституції, які передбачають наділення її правом законодавчої ініціативи у ВР, заявив глава кримського парламенту В. Константинов.

В. Константинов привітав кримчан з 22-ю річницею створення АРК, повідомляє прес-центр Верховної Ради Криму. У своєму привітанні він підкреслив, що нині відбувається планова повсякденна робота

Конституційної Асамблеї з підготовки нової редакції Основного закону країни.

«Виходячи з досвіду кримського регіоналізму, я також запропонував наше колективне бачення змін 10-го розділу Конституції України, який стосується автономії, і 11-го розділу, який зачіпає питання місцевого самоврядування. Сьогодні потрібно захистити місцеве самоврядування від тиску бюрократії, олігархії, покласти край комерціалізації охорони здоров'я та освіти».

В. Константинов також додав, що незважаючи на статус АРК члени Конституційної Асамблеї запропонували кримському парламенту підготувати конкретні пропозиції з модернізації Конституції України в частині, що стосується повноважень АРК. «Ми повинні виробити пропозиції щодо внесення змін до Конституції України, які стосуються насамперед наділення Верховної Ради автономії правом законодавчої ініціативи в парламенті країни, надання права власності на майно, що належить Криму; урегулювання правових основ делегування автономії окремих державних повноважень, що дасть змогу скоротити витрати й спростити бюрократичні процедури, усунути дублювання діяльності відомств і в цілому підвищити ефективність державного управління», – сказав кримський спікер *(Кореспондент (http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/1478890-verhovna-rada-krimu-mae-namir-otrimati-pravo-zakonodavchoyi-iniciativi-u-radi). – 2013. – 20.01).*

Коментар

Ко дню основания АРК ведущие политологи Крыма А. Форманчук и В. Афанасьев подвели краткие итоги прошлых лет, дали оценку текущему положению дел и высказали мнение о будущем автономии.

А. Форманчук:

– Больше всего в настоящее время Крым нуждается в повышении своих конституционных полномочий. Сегодня есть такой реальный шанс – при условии, что мы правильно воспользуемся возможностями Конституционной Ассамблеи, в рамках которой готовятся предложения об изменениях в действующей Конституции Украины. Чрезвычайно важно не упустить этот исторический момент, поскольку последние годы шёл активный процесс «вымывания» конституционных полномочий автономии в угоду националистическим силам страны.

В. Афанасьев:

– В ближайшей перспективе, учитывая существующую сегодня модель взаимоотношений между центральной властью и Автономной Республикой Крым, вероятным представляется сохранение статуса АРК при постепенном сокращении полномочий Республики. К сожалению, в унитарном государстве Украина Крым продолжает оставаться пасынком. Ситуация может быть исправлена только при федерализации страны, однако этот процесс требует политической активности общественности и элит на местах *(Политика (http://www.kp.crimea.ua/newspapers/2013/01/19/bolshe-prav-i-polnomochijj). – 2013. – 19.01).*

Власть готовится расширить полномочия автономии, оппозиция грозит снизить статус полуострова до областного уровня, пишет «Независимая газета».

Крымский парламент планирует обратиться к Киеву с официальным запросом о расширении полномочий автономии. Речь идет в первую очередь о функциях местной власти в экономической сфере. На этом фоне вновь прозвучали призывы вернуться к идее, родившейся в период президентства Л. Кучмы, – о превращении Крыма в оффшорную зону.

К вопросу о расширении полномочий АРК вернулись летом прошлого года, за несколько месяцев до украинских парламентских выборов. Посоветовавшись с центральной властью, руководитель крымского правительства А. Могилев создал рабочую группу, которая готовила предложения о крымских поправках в Конституцию Украины.

Депутат местного парламента Е. Фикс сообщил журналистам, что «речь идет о том, чтобы Конституция АРК была наравне с Конституцией Украины, чтобы нормы всех законодательных актов, которые принимаются в стране, согласовывались с Конституцией Крыма в части полномочий автономии. Второй документ – это наше видение раздела “Автономная Республика Крым” в проекте будущей Конституции Украины. Третий проект – наполнение полномочий автономии реальным содержанием».

Парламентские выборы завершились, и в Киеве, казалось, забыли о крымских планах. Тем более что в новом составе Верховной Рады оппозиционные силы получили 40 % мест. Они не только не поддерживают инициативы о расширении полномочий Крыма, но, как, например, представители партии «Свобода», предлагают упразднить автономию Крыма, переведя полуостров в статус рядовой украинской области.

В Симферополе считают, что Киев не пойдет на этот шаг. По данным местных социологов, почти половина жителей Крыма выступает за усиление автономии. Когда Крым праздновал 22-ю годовщину референдума, на котором было принято решение об автономном статусе АРК, председатель местного парламента В. Константинов подтвердил, что работа, начатая летом, ведется. Он отметил, что Киеву предложат внести изменения в два раздела Конституции Украины – об АРК и о местном самоуправлении.

Председатель Экспертного совета при Совете министров АРК, глава Ассоциации политологов Крыма А. Форманчук в интервью «Крымской газете» рассказал, зачем местной власти понадобилось право законодательной инициативы: «В первую очередь речь об экономике, социальной сфере. Мы могли бы на месте разрабатывать законопроекты, которые бы помогли развиваться Крыму». Он отметил, что полуостров «входит в очень важную для Европы так называемую Средиземно-Черноморскую зону экономического сотрудничества, где действуют несколько региональных международных организаций. АРК могла бы более

активно использовать свое положение и способствовать разнообразным видам сотрудничества».

Примечательно, что как раз сейчас снова зазвучала идея создания крымского оффшора, обсуждавшаяся еще в период президентства Л. Кучмы. **Депутат Верховной Рады Украины Л. Миримский**, избранный по округу в Симферополе, на днях заявил, что Крым, являясь автономией, может претендовать и на автономный статус в экономике. «Крым должен сам распределять свои финансовые потоки. Украина могла бы сделать Крым своей оффшорной территорией. Многие выводят деньги в иностранные оффшоры. Выводили бы в Крым, и оффшор дал бы приток инвестиций в Крым», – сказал он газете «Левый берег».

Политолог Т. Березовец сомневается, что идея Л. Миримского будет поддержана: «Потребовалось бы если не одобрение, то понимание со стороны МВФ, Всемирного банка, правительств сильнейших государств. Не думаю, что это возможно». Он отметил, что идея оффшорной зоны в Крыму может трансформироваться в проект специальной экономической зоны: «На сегодня крымские элиты, как говорят, зачищены донецкой командой. Все мало-мальски важные должности заняты земляками В. Януковича. Расширение экономических полномочий автономии большого риска для Киева сегодня не несет – там всюду свои люди. Более того, структуры, близкие к Президенту, теоретически могут рассматривать специальную экономическую зону в Крыму как свой плацдарм на будущее. В 2015 г. президентские выборы».

О том же еще летом заявил украинский политик, именующий себя бизнес-философом, **Г. Балашов**: «Вопрос к Президенту В. Януковичу: почему не сделать Крым своим Кипром? И ваши же деньги ваших же олигархов, всего “донецкого клана” могли бы храниться на крымском оффшоре, повышая ВВП крымского полуострова. “Остров” Крым может стать самым притягательным местом для богатых людей из Китая, Казахстана, Азербайджана, Туркменистана, турецких бизнесменов и украинских олигархов».

Тогда предложение Г. Балашова высмеяли, сейчас идею Л. Миримского обсуждают. Однако **руководитель Агентства моделирования ситуаций В. Бала** считает фантастическими предположения о том, что команда В. Януковича готовится окопаться в Крыму: «Если, допустим, власть поменяется, то никто нигде не спрячется». Эксперт исключил возможность реализации сценария, о котором заговорили в кулуарах: что в случае неблагоприятного для действующей украинской власти развития событий Крым может попроситься в состав РФ. «Это глупость. Ведь такой сценарий означал бы противостояние военного характера – никто не пойдет на это». В. Бала полагает, что власть в Киеве, обещавшая Крыму расширение полномочий, сейчас снова попытается отложить вопрос – до очередной предвыборной кампании **(Подробности** <http://podrobnosti.ua/outeropinion/2013/01/22/883285.html>). – 2013. – 22.01).

Експертна думка

Винесення фахової дискусії щодо конституційних змін за межі партійних дебатів стало великим успіхом Конституційної Асамблеї. Таку думку висловив директор Національного інституту стратегічних досліджень, голова Комісії Конституційної Асамблеї з питань організації державної влади А. Єрмолаєв у коментарі «Урядовому кур'єру».

«Унікально, що у складі нашої КА зібралася правова еліта України. Від її досвіду і фахової позиції сьогодні залежить зміст і несуперечливість майбутньої версії Основного закону. Великим успіхом стало винесення фахової дискусії щодо конституційних змін за межі партійних дебатів», – сказав він.

За словами А. Єрмолаєва, політикам важко сперечатися з науковою елітою, простіше використовувати популістські аргументи. Утім, Конституційна Асамблея розглядає експертну дискусію як шлях до суспільного договору, а не як інструмент для виборів. «Її місія полягає не в напрацюванні якогось особливого документа, а в узгодженні позицій для досягнення компромісу», – стверджує голова Комісії Конституційної Асамблеї з питань організації державної влади (*УкрІнформ* (<http://www.ukrinform.ua>). – 2013. – 23.01).

Конституційні процеси зарубіжних країн

Великобританія

Члени Палати лордов и Палаты общин практически единогласно разрешили шотландскому парламенту провести референдум о независимости, информирует «Новый регион».

Официальная передача полномочий на проведение референдума о независимости шотландскому парламенту означает завершение дискуссий относительно параметров процесса волеизъявления и позволит начаться «большим дебатам» по существу о том, может ли Шотландия сейчас отделиться от остальной Великобритании, считает британский министр по делам Шотландии М. Мур.

Правительство Великобритании еще осенью 2012 г. признало право «полуавтономного» образования самостоятельно решить вопрос о своей независимости от Британии. Общешотландский референдум о независимости в Эдинбурге назначили на 2014 г. На референдуме, по настоянию британских чиновников, шотландцам будут задан лишь один вопрос «Должна ли Шотландия остаться в составе Соединенного Королевства или выйти из него?».

Теперь согласованный парламентом указ передан для окончательного утверждения в Тайный совет Ее Величества.

Если инициаторы референдума все же победят, Шотландия уже к 2016 г. станет полностью самостоятельным государством после более чем 300-летнего пребывания в составе Соединенного Королевства (Шотландия является частью Британии с 1707 г.).

Одним из определяющих мотивов для требований независимости Шотландии стали прибрежные нефтегазовые промыслы, контроль над которыми, в случае победы «сепаратистов», перейдет к шотландцам. В Эдинбурге рассчитывают не вести самостоятельную добычу на «отвоеванных» у метрополии промыслах, а сдавать их в аренду Лондону – за весьма высокую плату.

Еще одним ударом для Лондона – в случае отделения Шотландии – должна стать потеря военно-морских баз. В том числе пунктов базирования стратегических ядерных подводных лодок. В этом случае Лондон и Королевский ВМС столкнутся с теми же проблемами, что Москва и Черноморский флот РФ в Крыму: британцам придется платить за аренду морских баз, внезапно ставшими собственностью суверенного государства (*NR2.ru (<http://www.nr2.ru/inworld/420229.html>). – 2013. – 17.01*).

Додаток

Если в XX ст. прекратила свое существование Британская империя, то в XXI ст. может распасться уже и само Соединенное Королевство Великобритании и Северной Ирландии. И если ирландцы-католики из Ольстера уже не одно десятилетие выступают за присоединение своих шести графств к Ирландии, то шотландские националисты, среди которых много сторонников независимости Шотландии, стали набирать вес в политике в последние годы. Ведь благодаря Акту об унии, принятому в 1707 г. парламентами Англии и Шотландии, и появилось государство, названное Королевством Великобритании.

Шотландский сепаратизм XXI ст. объясняется не только историческими обидами потомков кельтов на наследников англосаксов. Причина желаний местных жителей отделиться и воссоздать свое независимое государство во многом экономическая: шотландцы недовольны распределением государственных ресурсов, ущемлением их экономических и национальных интересов. Учитывая, что на шотландском шельфе добывают 90 % всей нефти Соединенного Королевства, многие в Шотландии полагают, что они жили бы лучше, оставляя все нефтяные доходы Эдинбургу, а не отправляя большую их часть в Лондон.

Противники независимости считают, что она негативно повлияет на экономику региона, поскольку будут нарушены важные экономические связи с остальными частями Великобритании. Кроме того, юнионисты полагают, что в условиях острой конкуренции в мировой экономике Шотландии выгодно оставаться частью такого мощного государства, как Великобритания.

В настоящее время Шотландия имеет собственный парламент, первые выборы в который прошли в 1999 г., а также правительство, состоящее из первого министра, его заместителя, восьми кабинет-секретарей и десяти министров.

В 2007 г. выборы в шотландский парламент выиграла Национальная партия, члены которой последовательно добиваются предоставления Шотландии независимости. В начале нынешнего года шотландское правительство объявило предполагаемое время проведения референдума – осень 2014 г.

15 октября 2012 г. премьер-министр Великобритании Д. Кэмерон и первый министр регионального правительства Шотландии А. Сэлмонд подписали соглашение, определяющее порядок проведения референдума о независимости через два года.

Сегодня идею полной независимости поддерживают 30–40 % шотландцев (*Бизнес-газета.ru* (<http://www.business-gazeta.ru/article/72732>). – 2012. – 29.12).

Испания

Парламент Каталонии – автономной области Испании – принял декларацию независимости, которую внесли две националистические партии. Испанская пресса сообщает подробности и описывает реакцию центрального правительства в Мадриде.

«Парламент Каталонии принял декларацию независимости, подготовленную партиями CiU и ERC» – таков заголовок в **La Vanguardia**. «За» 85, «против» 41, двое воздержались, депутаты от партии PPC (каталонского отделения Народной партии, которая имеет большинство в парламенте всей Испании) демонстративно покинули зал сразу после голосования, сообщает редакция газеты. Ссылка на текст декларации есть на сайте.

Дебаты были бурными. Лидер ERC (Левой республиканской партии Каталонии) О. Жункерас заявил: «Право принимать решения и независимость неразделимы».

Лидер Социалистической партии Каталонии П. Наварро полагает, что текст декларации перечеркивает возможность переговоров о законном самоопределении Каталонии.

Как бы то ни было, из окончательного текста изъяты слова о стремлении сделать Каталонию независимым государством. Утверждается, что «народ Каталонии на основании демократической легитимности имеет характер политического и юридического суверенного субъекта». «Фундаментальной гарантией права на принятие решений» названа воля народа, выраженная демократическим путем.

«Правительство извещает председателя правительства Каталонии А. Маса, что примет меры для соблюдения конституции» – извещает в заголовке ABC. Центральное правительство Испании уже анализирует декларацию независимости, дабы установить, имеет ли она какие-либо юридические последствия, сказано в статье, подписанной инициалами s. e. Правительство также сообщило, что примет надлежащие меры для того, чтобы «соблюдать и заставить соблюдать Конституцию», сообщили агентству Ер источники в госаппарате.

Таким образом, правительство Испании «дает тот же ответ, который много раз дало с тех пор, как А. Мас бросил вызов, начав кампанию за независимость». Правительство заставит соблюдать Конституцию, и, если декларацию независимости «можно опротестовать, она будет опротестована» (слова вице-преьера С. де Сантамариа).

«Однако, судя по всему, декларация – чисто политическое заявление, а значит, и реакция будет иметь “политический” характер», – пересказывает газета слова источников. Глава МИД Испании Х. Гарсия-Маргальо заметил,

что обжаловать декларацию трудно, так как это «риторический текст», не имеющий юридической силы и, следовательно, «немедленных практических последствий».

Со своей стороны Э. Понс из Народной партии призвал: «Должна быть политическая реакция всех испанцев, которые не желают, чтобы нас разделяли и делали беднее» (*Inopressa* (<http://www.inopressa.ru/article/24Jan2013/inopressa/cataluna.html>). – 2013. – 24.01).

Латвія

Правление латвийской Партии реформ (ПР) выступило с заявлением, что президента государства и судей Конституционного суда (КС) нужно избирать открытым парламентским голосованием, сообщает корреспондент ИА REGNUM со ссылкой на пресс-службу ПР. Данное заявление сделано в связи с тем, что 24 января Сейм Латвии решает вопрос о поддержке в первом чтении поправок к Конституции, предусматривающих переход на открытое голосование при избрании президента страны и судей КС.

Напомним, что закон об изменениях в Регламенте Сейма, принятый парламентом в январе 2012 г., предусматривает использование процедуры открытого голосования при утверждении кандидата на должность государственного контролера, судей, руководителя Бюро по защите Конституции, генерального прокурора, шефа Бюро по предотвращению и борьбе с коррупцией, председателя Центральной избирательной комиссии и других должностных лиц. Но данные изменения в «Регламенте Сейма» не коснулись выборов президента страны и судей КС, поскольку закрепленное в Конституции положение до сих пор предписывает их избрание посредством закрытого голосования.

В связи с этим, Партия реформ считает необходимым внести изменения в Конституцию Латвийской Республики, которые позволят реализовать единую позицию по отношению к голосованиям в Сейме, предусматривающую полный отказ от закрытых голосований в случаях избрания, утверждения, назначения на должность, освобождения от должности или увольнения должностных лиц. «Партия реформ всегда настаивала на том, что все голосования Сейма должны быть открытыми. Депутаты являются народными представителями, и избиратели должны быть информированы о точке зрения и действиях выбранных ими депутатов; к тому же должна быть возможность проверять их деятельность, что может обеспечить лишь открытое голосование. Вместе с тем открытое голосование налагает на депутата ответственность за его слова и обязывает мотивировать каждое свое решение», – указала заместитель председателя Юридической комиссии Сейма И. Либиня-Эгнере (ПР).

При этом отмечается, что закрытые голосования не только снижают общественное доверие к государственной власти, но и создают затруднения в поиске подходящих кандидатов на должности высокопоставленных сотрудников, поскольку признанные в своих отраслях профессионалы отказываются выдвигать свои кандидатуры, не желая подвергаться непрозрачной процедуре избрания в Сейме. Представители Партии реформ напоминают, что после вступления в силу изменений в Регламенте Сейма посредством открытого голосования уже были избраны члены Национального совета по электронным СМИ, члены Центральной избирательной комиссии и ее председатель, государственный контролер, а также другие должностные лица. Данная практика продемонстрировала, что открытые голосования заставляют каждого депутата разъяснять свои соображения, обеспечивая тем самым парламентские дебаты по важным общественным вопросам – и, таким образом, инициируются также общественные обсуждения конкретного решения или кандидата на пост.

Принимая во внимание этот положительный опыт, Партия реформ считает, что нет оснований задерживать принятие поправок в Конституцию ЛР, чтобы президент страны и судьи Конституционного суда также избирались посредством открытой процедуры голосования. «Необходимо добавить, что в первой половине следующего года заканчивается срок полномочий двух судей Конституционного суда, в связи с чем важно, чтобы этот вопрос был улажен уже сейчас, для репутации нашей страны и Конституционного суда. В правовом государстве профессиональность судей Конституционного суда является символом того, как высоко мы ценим Конституционный суд; в этой связи любые подозрения и предположения, которые нередко порождаются закрытой процедурой голосования, не должны бросать тень на этот процесс», – отметила И. Либиня-Эгнере (*ИА REGNUM* (<http://regnum.ru/news/polit/1616804.html>). – 2013. – 24.01).

Грузія

Грузинский эксперт Г. Хухашвили считает, что инициированные премьер-министром очередные конституционные изменения являются не лучшим выходом, но нацелены они на то, чтобы вернуть грузинское общество к нормальному процессу демократического развития. Об этом эксперт заявил на пресс-конференции в пресс-клубе Prime Time, отвечая на вопросы журналистов.

По его словам, необходимость в таких изменениях появилась в связи с создавшейся в Грузии объективной реальностью, в условиях, когда страна стоит перед угрозой серьезного политического кризиса. «Чтобы предотвратить в стране большой кризис, необходимо то конституционное уродство, которое М. Саакашвили фактически подогнал под себя, исправить сегодня же. Я имею ввиду то положение Конституции, согласно которому президент имеет право единолично, без парламента, назначить собственное

правительство, что невообразимо в современном демократическом мире», – пояснил Г. Хухашвили.

По мнению эксперта, исходя из поведения М. Саакашвили в последний период, становится ясно, что он к подобным действиям уже готов. «Когда он увидел, что фактически до люстрации построенного им жестокого режима осталось не так уж много времени, он решил создать в стране кризис и дать процессам такое сомнительное развитие. Поэтому необходимо сегодня же изъять из Конституции эту нехарактерную для демократического мира норму, а с другой стороны, дать М. Саакашвили карт-бланш. Он постоянно говорит, что он все строил, а кто-то пытается это разрушить, и если у него есть на этот счет сомнения, нынешнее правительство не против еще раз спросить народ, кому он отдает власть», – заявил эксперт.

Он подчеркнул, что на создание в стране политического кризиса нынешнее правительство страны не пойдет, поэтому оно решилось на конституционные изменения. Более того, по заявлению Г. Хухашвили, эти изменения дадут М. Саакашвили еще один выход, оставят ему еще один маленький коридор, чтобы он одумался и чтобы в стране продолжился демократический процесс, начавшийся после парламентских выборов.

В интервью телекомпании «Имеди» премьер-министр Грузии Б. Иванишвили сообщил, что его правительство предлагает внести в Конституцию изменения и уменьшить срок, в течение которого после парламентских выборов президент имеет право распустить правительство, а затем и парламент, с шести месяцев до трех. Одновременно из Конституции будет изъято положение, по которому президент после роспуска парламента может назначить свое правительство без согласия и утверждения его парламентом (*ИА REGNUM* (<http://www.regnum.ru/news/fd-abroad/1610116.html>). – 2012. – 29.12).

***

С целью осуществления конституционной и избирательной реформы в феврале планируется создание двух независимых рабочих групп, заявили депутаты от «Грузинской мечты» (ГМ).

Депутаты В. Хмаладзе и З. Куднашвили заявили, что в рамках конституционной реформы рассматривается «мнение», чтобы президент уже не избирался на прямых выборах. «Это одна из возможных версий, по которой пока окончательное решение не принято», – заявил В. Хмаладзе корреспонденту Civil.ge 21 января.

По его словам, если в рамках запланированной конституционной реформы выбор будет сделан в пользу классической президентской республики, тогда в таких системах, где президент исполняет функции арбитра, более часто президент избирается непрямым путем, нежели путем прямых выборов.

Избрание президента путем прямых выборов предусмотрено в действующей на сегодняшний день Конституции, а также теми конституционными положениями, которые войдут в силу после принесения

присяги избранным в октябре 2013 г. президентом и которые предусматривают усиление полномочий премьер-министра за счет сокращения президентской власти.

Если комиссия по запланированной конституционной реформе выбор сделает в пользу избрания президента путем непрямых выборов, тогда эта реформа должна быть осуществлена путем внесения соответствующих изменений до запланированных на октябрь 2013 г. президентских выборов. «Желательно и будет очень хорошо, если работа над этой реформой завершится до августа, пока придет время президентских выборов», – заявил В. Хмаладзе.

По его словам, основная суть запланированных конституционных реформ состоит в том, чтобы власть была бы распределена равномерно и существовали механизмы взаимного контроля, чтобы ни у президента не было тех «огромных прав», которыми он обладает сегодня по Конституции, и не такими «большими правами» вооружить премьер-министра, которые предусмотрены в принятых новыми конституционными положениями.

В случае проведения конституционной реформы с конца 2013 г. уже не войдут в силу конституционные изменения, принятые Парламентом Грузии предыдущего созыва, заявил В. Хмаладзе. Кроме того, по его информации, в рамках конституционной реформы запланировано обсуждение введения большего числа механизмов по обеспечению независимости судебной системы, определение системы местного самоуправления и осложнение правил внесения изменений в Конституцию, чтобы ее не просто было бы изменить.

В то же время в рамках возможных конституционных изменений рассматривается изменение избирательной системы Парламента Грузии таким образом, чтобы преодолевшая барьер партия в законодательном органе получила бы столько мест, сколько процентов избирателей поддержат ее.

Такую пропорциональность действующая система, которая предусматривает избрание депутатов парламента Грузии по пропорциональным и мажоритарным правилам, не обеспечивает, заявил В. Хмаладзе и добавил: «Лично я поддерживаю региональную пропорциональную избирательную систему, однако это предмет будущего обсуждения».

Тема избирательной системы определяется по Конституции, однако она также должна быть отражена и в Избирательном кодексе.

Для обеспечения избирательной реформы в феврале будет создана отдельная интерфракционная группа, которую, с большой вероятностью, возглавит депутат З. Куцнашвили. 21 января он заявил Civil.ge, что интерфракционная группа начнет работу по таким вопросам, как, например, избирательные списки, использование административных ресурсов, что не регулируется Конституцией, а к тому времени, когда запланированная конституционная комиссия согласует вопрос о новой избирательной системе, отразит соответствующие положения в проекте изменений к Избирательному

кодексу (*Civil.ge* (<http://www.civil.ge/rus/article.php?id=24361>)). – 2013. – 21.01).

***

22 января в Тбилиси прошла встреча членов Комиссии по всенародному рассмотрению проектов конституционных поправок с журналистами.

Представители парламентского большинства предложили обсудить очередные поправки в Основной закон и выступили с инициативой избрания президента Грузии депутатским корпусом. На встрече присутствовали члены оппозиционных парламентских фракций и представители неправительственных организаций.

После шумных обсуждений деталей конституционной реформы, прошедших в Зугдиди и Кутаиси, встреча в столице Грузии прошла без эмоциональных выпадов. Хотя дискуссия выдалась насыщенной. Представители «Грузинской мечты» по-прежнему настаивают на возвращении парламента из Кутаиси в Тбилиси. Согласно их аргументам, содержать парламент в Кутаиси дорого и еще депутатам приходится впустую терять время в дороге. На это оппозиция отвечает, что переносом парламента в Кутаиси прошлое правительство попыталось децентрализовать власть и дать импульс развитию региона.

Оппозиция также выступает против еще одной существенной поправки, согласно которой президент больше не сможет по своей воле распустить парламент. «Национальное движение» заявляет, что этой поправкой коалиция «Грузинская мечта» пытается ослабить ту ветвь власти, которую она не контролирует. Парламентское большинство убеждено, что у президента не должно быть права распустить правительство, потому что оно утверждается парламентом. Об этом в очередной раз заявил председатель парламентского юридического комитета В. Хмаладзе: «Президент, распустив правительство, может утвердить в стране другое правительство, у которого не будет поддержки народа. Нынешний парламент был избран всего три месяца назад народом. Ни у кого не должно быть возможности идти против воли народа».

Одна из поправок к Конституции предоставляет возможность президенту распустить парламент в любой момент, а не как сейчас – в точно оговоренные сроки. Некоторые неправительственные организации подвергли эту поправку критике, утверждая, что она не исключает опасности кризиса власти. Говорит исполнительный директор НПО «Международное общество справедливых выборов и демократии» Н. Ломджария: «Роспуск парламента в течение шести месяцев после его избрания и в течение шести месяцев до президентских выборов – это важная гарантия, благодаря которой действующая Конституция защищает парламент от лишнего влияния исполнительной власти».

Сегодня прозвучала еще одна конституционная инициатива: об избрании президента страны парламентом вместо всеобщих прямых

выборов. Автор этой инициативы, член парламентского большинства З. Куцнашвили считает, что Грузии необходимо учесть практику европейских стран. В большинстве парламентских республик президента избирают члены законодательного органа. Страной именно с таким государственным устройством должна стать Грузия после президентских выборов октября 2013 г.: «Страна избежит и необходимости тратиться на избрание менее значительного должностного лица путем прямого голосования. Вы представьте: парламент будет избирать премьер-министра, а в то же время президент, у которого гораздо меньше политической нагрузки, будет избираться путем прямого голосования. Европейцы давно отказались от такой модели, потому что это нецелесообразно, бессмысленная трата денег и институциональное неравновесие».

Практику европейских стран не считает ценным аргументом для Грузии представитель «Национального движения» Г. Хачидзе: «Президент, избранный прямым путем, считается более демократичным, чем президент, избранный парламентом».

По словам Г. Хачидзе, если во главу угла вопроса ставить сокращение затрат, то выборы в стране и вовсе не стоит проводить.

З. Куцнашвили подчеркнул, что ему важно знать аргументы грузинского общества «за» и «против» его инициативы до того, как она может принять официальную форму для рассмотрения конституционной комиссией (*Эхо Кавказа* (<http://www.ekhokavkaza.com/content/article/24880900.html>). – 2013. – 22.01).

***

По форме выборов президента Грузии в парламенте, возможно, будет создана специальная конституционная комиссия. Об этом телекомпания «Рустави-2» заявил председатель парламента Д. Усупашвили.

По его словам, маловероятно проведение по этому вопросу всенародного референдума.

«Существует и путь референдума, но не думаю, что это произойдет. Скорее всего, будет создана конституционная комиссия, которая будет работать не только по этому вопросу, но и по другим важнейшим положениям Конституции. В течение весны будут подготовлены фундаментальные поправки в Конституцию. Парламент их обсудит, а осенью у нас уже будет нормальная Конституция», – сказал спикер.

По его словам, вопрос выборов президента должен быть решен не только внутри коалиции, но и с участием партий, неправительственного сектора и гражданской общественности.

На вопрос, не пытается ли «Грузинская мечта» подогнать Конституцию под себя, Д. Усупашвили ответил, что коалиция готовится к переходу на модель парламентской республики, о чем заявляла и в своей предвыборной программе.

«Мы заявляли об этом еще до выборов. Мы честно сказали народу, что хотим этого и за это за нас голосовали. Национальное движение же после

прихода к власти подогнало Конституцию под себя», – заявил спикер (*Грузия online* (<http://www.apsny.ge/2013/pol/1358966607.php>). – 2013. – 23.01).

Непал

Избирательная комиссия Непала приступила к формированию единой базы данных о биометрических идентификаторах граждан, обладающих правом голоса. В состав этих идентификаторов входят цифровые фотографии и отпечатки пальцев.

Напомним, что сбор сведений о биометрических идентификаторах избирателей продолжался в Непале на протяжении двух лет, и в январе прошлого года Избирком объявил об окончании его основной фазы. Однако это не означало, что граждане, не успевшие зарегистрировать свои идентификаторы, остались «за бортом»: за 2012 г. цифровое фотографирование и сканирование отпечатков пальцев прошли еще 400 тыс. человек. Так, если в январе 2012 г. Избирком сообщал о 10,5 млн граждан, зарегистрировавших биометрические идентификаторы, то к началу нынешнего года этот показатель увеличился уже до 10,9 млн.

Судя по комментариям представителей самого Избиркома, регистрация граждан, обладающих правом голоса, будет продолжаться и дальше, однако главный акцент будет сделан на охвате непальцев, постоянно проживающих за рубежом. В целом же сейчас для Избирательной комиссии на первый план вышли задачи, связанные с организационным и логистическим обеспечением выборов в Конституционную Ассамблею. Они должны состояться во второй половине апреля – первой половине мая нынешнего года. Точная дата выборов будет объявлена позднее.

Следует отметить, что в 2008 г. в выборах Конституционной ассамблеи Непала число избирателей составляло 17,6 млн человек, что значительно выше прогнозируемого числа граждан. В то время в стране не существовало каких-либо методик, которые позволяли бы достоверно определить численность граждан, проголосовавших на выборах не один, а несколько раз. Наблюдатели предполагают, что с учетом высокой активности политической жизни Непала после упразднения монархии можно предполагать, что этот показатель может быть достаточно большим, если не предпринять дополнительные меры осторожности.

Представители избирательной комиссии подчеркивают, что использовали подомовой обход, а не просто ожидали, когда граждане, обладающие правом голоса, сами придут в регистрационные центры. По окончании сбора информации в районе Банке Избирком приступит к проверке обновленных списков избирателей, чтобы избавиться от ошибочных результатов (*Bagnet* (<http://www.bagnet.org/news/world/204130>). – 2013. – 14.01).

Туніс

Новая Конституция Туниса не будет строиться на принципах шариата, заявил посол страны в РФ А. Гутали.

«Уже разработан окончательный вариант проекта конституции, и там нет никаких упоминаний о шариате в качестве источника права», – пояснил он, передает РБК.

По его словам, хотя в Тунисе присутствуют радикальные исламские элементы, они не играют значительной роли в жизни страны. «Салафитов в Тунисе не более нескольких тысяч, они изолированы и не представляют опасности для тунисского общества», – сказал посол.

При этом он опроверг сообщения некоторых зарубежных СМИ о том, что президент Туниса М. Марзуки не исключает своей отставки в случае усиления влияния исламистов. «Этого не было, он даже не намекал на такую возможность», – подчеркнул А. Гутали (*Комментарии: (<http://world.comments.ua/2013/01/11/381598/novaya-konstitutsiya-tunisa.html>). – 2013. – 11.01).*

***

Проект Конституції, представленої Конституційною асамблеєю Тунісу 14 грудня 2012 р. для громадського обговорення, є останнім епізодом у довгій туніській епопеї з конституціями.

Сила конституціоналізму

По-перше, необхідно відзначити, що передача влади в перші дні 2011 р. і кілька перехідних фаз з тих пір продемонстрували силу конституціоналізму в країні. Можна дійсно говорити про впорядковану передачу влади в січні 2011 р., зокрема, тому, що конституціоналізм був сильним і живим.

Коли Бен Алі втік із країни 14 січня, ст. 56 і 57 Конституції 1957 р. негайно вступили у силу. Перша стаття, у якій йдеться про тимчасові вакансії на посаду президента, уможливила передачу повноважень останнього М. Ганнуші його прем'єр-міністру. Друга стаття, яка незабаром була введена в дію, зробила можливою передачу цих повноважень спікеру парламенту. Цей конституційний механізм, за іронією долі зміцнений Б. Алі у 2002 р. поправками, забезпечив наступність інститутів держави і економічну, соціальну, політичну і правову активність в країні.

«Де у світі ви знайдете людей, які зробили революцію в п'ятницю і повернулись на роботу в понеділок?» – так прокоментував події один із спостерігачів. Водночас змінилось усе і нічого. Ключ до цього переходу полягав у ретельно інституціоналізованій державі, ключем до останньої стали давно і добре вкорінені конституційні традиції країни, незважаючи на десятиріччя зловживання з боку ряду лідерів.

Відтоді виявився ряд суперечностей, які повинні бути відзначені.

Конституційне багатство першого перехідного періоду проти бідності поточного

Основна частина переходу була здійснена під керівництвом ученого в галузі конституційного права Ядха Бен Ашура (Yadh Ben Achour), який очолював Комітет з політичної реформи, переходу до демократії і захисту цілей революції (Committee for Political Reform, Democratic Transition and Protection of the Aims of the Revolution CPRDTPAR); його перший прес-секретар, Г. Гаїрі (Ghazi Ghrairi), також був ученим у галузі конституційного права.

Серед членів комітету був значний прошарок окремих спеціалістів, які позиціонувались і сприймалися як діячі національного рівня (інтелігенція, вчені, захисники прав людини, регіональні лідери і тощо). Комітет також мав свою групу експертів, які підготували проект основних законів, найвидатнішими з яких була Незалежна виборча комісія (ISIE) і Виборчий кодекс 2011 р., на підставі якого в Тунісі було проведено вибори 23 жовтня 2011 р. Ці вибори привели до формування Конституційної асамблеї і уряду.

Тим не менше, це викликало зміну конституційної культури. З 217 членів Асамблеї тільки один був експертом у галузі конституційного права; були обрані невідомі інтелектуали, і дуже небагато членів комітету Бен Ашура отримали місця. Натомість в Асамблеї в результаті виборів опинилась значна кількість кандидатів з недостатньою політичною підготовкою, а в деяких випадках, низьким рівнем освіти, проте їм було доручено написання нової Конституції.

Наприклад, регіон Касерін (Kasserine) був представлений вісьмома членами – шістьма чоловіками і двома жінками, серед яких учитель початкової школи, юрист, бізнесмен і один безробітний випускник коледжу.

Такий склад Асамблеї призвів до низького рівня дискусій та необізнаності стосовно завдань такого складного органу, який є відповідальним за все законодавство, а також контроль за урядом. Конституційна Асамблея незабаром стала улюбленим предметом жартів серед карикатуристів, у соціальних медіа та телевізійних шоу.

Порожня сторінка

Асамблея прийняла рішення приступити до розробки проекту Конституції з нуля. ...

Ідея розпочати підготовку нової Конституції з чистого аркуша приносила в жертву історичну пам'ять та ігнорувала існуючу експертизу, а також напрацювання до проекту Конституції, підготовлені комітетом Бен Ашура та ідеї, висунуті Національною спілкою працівників (UGTT) і групами громадянського суспільства. З високими фінансовими і часовими витратами 18 місяців потому проект конституції був представлений для громадськості 14 грудня.

Проект нової конституції Тунісу

У цілому, проект довгий, докладний, у деяких місцях навіть розлогий з використанням, швидше, риторичних, а не юридичних формулювань. Він

містить розпливчасті формулювання в тому, що стосується універсальних прав людини і обмежень на свободу вираження поглядів. Але він також містить декілька нових елементів, що заслуговують на схвалення, особливо у сфері засобів масової інформації й економічних прав.

Усе це заслуговує на окремі коментарі. Але в цій статті буде розглянуто преамбулу і поправки. Саме ці частини відображають переговори і досягнуті компроміси. Вони також окреслюють ті дебати, які відбудуться попереду до вироблення остаточної версії документа.

Одним з головних сюрпризів стало акцентування політики національної ідентичності в країні. Ст. 1 стала символом таких дебатів. Самобутність народу, природи держави і джерела їхнього права є наріжним каменем Конституції і її найбільш проблемною рисою. ... Знайденим компромісом став текст статті в редакції Конституції 1957 р.

У главі «Загальні правила», ст. 1 ідеться: «Туніс є вільною, незалежною і суверенною державою. Його релігією є іслам, його мовою є арабська та його формою правління є республіка». Арабською мовою текст не позбавлений двозначності: «його» у фразі: «його релігією є іслам» у Тунісі вже давно розуміють як країни чи народу, а не «держави». Це дуже важливий момент, мабуть, найбільш значущий, адже йдеться про цивільно-правовий характер держави і відносини між державою і релігією. ...

Водночас у заключній частині проекту ст. 148 глави «Поправки до Конституції» містить заяву: «Не можуть прийматись конституційні поправки, які шкодять Ісламу як державній релігії» (No constitutional amendment shall harm (yanal min) Islam in so far that it is the religion of the state). На думку прихильників ісламського характеру держави, текст статті відображає цю точку зору, водночас як ті, хто закликає до цивільного стану держави, стверджують, що текст скасовує її.

У статті йдеться і про інші положення, які гарантовані від внесення поправок. До таких питань віднесено: арабську мову як офіційну; республіканську систему; цивільно-правовий характер держави; набуті права і свободи людини, гарантовані в Конституції; кількість президентських термінів та їх тривалість (*Оригінал stammi Tunisia: Draft Constitution Reflects Compromise // Think Africa Press (http://thinkafricapress.com/tunisia/draft-constitution). – 2013. – 17.01 див. Додаток*).

Додаток

The draft constitution released by the Tunisian Constituent Assembly on 14 December 2012 for public comment is the latest episode in a long Tunisian romance with constitutions. In fact, Tunisia entertains an intriguing and surprisingly long relationship with constitutions in which love and loathing intertwine.

It is not uncommon to hear proponents of institutions and the concept of the state in Tunisia accuse those who advocate Shari'a as the basis for law or newly-formed states, such as Qatar, of ignoring the key fact that Tunisia had one of the oldest constitutions on earth, the so-called Carthage Constitution dating back almost 3000 years, which attracted Aristotle's interest and praise.

They also refer to the oldest written constitution in the Muslim world, the 1861 documents supplementing the Security Covenant ('ahd al-aman), which limited the authority of the Bey but gave wide rights to Europeans, and a strong and forward-looking modern constitution written as early as 1957. The liberation movement in Tunisia would take this history as a basis for its demands, first in the shape of the Free Destour (Constitution) Party founded in 1920 by Thaalibi and then through the New Destour Party led by Habib Bourguiba from 1934. Members of these parties call themselves dusturi up to the present moment, a term which carried flattering or derogatory overtones depending on the politics of the time.

How has this legacy of constitutionalism affected the formulation of the current draft constitution, which is intended to enshrine into long-term law the aims and ideals of Tunisia's surprising and now famous revolution?

The power of constitutionalism

First, it must be noted that the transfer of power in the early days of 2011 and the several transitional phases since then reveal much about the power of constitutionalism in the country. One may indeed speak of an orderly, leaderless transfer of power in January 2011, specifically because constitutionalism was strong and alive.

When Ben Ali fled the country on 14 January, the activation of articles 56 and then 57 of the 1957 Constitution immediately came into effect. The first article, pertinent to temporary vacancy in the office of President, allowed the latter's powers to be transferred to Mohamed Ghannouchi, his Prime Minister. The second article was soon enacted by making this vacancy permanent and transferring authority to the Speaker of Parliament. This constitutional mechanism, ironically strengthened by Ben Ali in the 2002 amendments, allowed nothing less than continuity in its institutions and economic, social, political and legal activity in the country.

"Where in the world would you find a people who made a revolution on Friday and went back to work on Monday?" commented one observer. There was a sense that nothing and everything had changed at the same time. The key to this transition was a thoroughly institutionalised state, and key to the latter was the long and well-entrenched constitutional history of the country, despite decades of abuse by successive leaders.

Since then, a number of telling contradictions— always with reference to constitutionalism — have taken place and must be noted.

The constitutional richness of the first transitional period vs. the poverty of the current one

The main part of the transition was run by a scholar of constitutional law, Yadh Ben Achour, who chaired the Committee for Political Reform, Democratic Transition and Protection of the Aims of the Revolution (CPRDTPAR); its first spokesperson, Ghazi Ghrairi, was also a constitutional law scholar.

Among its members were a powerful cast of individuals nominated on the basis of their standing as national figures (intellectuals, academics, human rights advocates, regional leaders and many more of similar ilk). The committee also had its own panel of experts who drafted key legislation, most prominent of which was the Independent Election Commission (ISIE) and the electoral code of 2011 on the basis of which Tunisia ran its widely acclaimed elections on October 23, 2011. These elections resulted in the current Constituent Assembly and government.

However, this gave rise to a reversal of constitutional culture. Of the 217 members of the Assembly, only one is an expert in constitutional law; no prominent intellectuals were elected and very few members of Ben Achour's committee won seats. Instead, and due to the elections, the meteoric rise in the number of parties and electoral system based on lists and parity between men and women, a large number of elected candidates with very little political training, and in some cases, a low level of education, found themselves in an Assembly entrusted with the writing of a new constitution.

For example, the region of Kasserine is represented by eight members, six men and two women, who include a primary school teacher, a lawyer, an exiled businessman, and one unemployed community college graduate. Al-Nahda's heads of lists were almost exclusively the

old guard who spent years in jails or in exile, and had little professional experience and knowledge of the country.

This composition of the Assembly resulted in a low level of debate and uninformed engagements with the complex work of a body responsible for all legislation as well as the oversight of the government. The Constituent Assembly soon became a favourite subject of jokes among cartoonists, on social media and television shows.

A blank page

The Assembly made the decision to start drafting the constitution from scratch. This in itself was initially argued as a radical move designed to meet revolutionary expectations and start anew the construction of a nation plagued with autocracy and corruption.

In reality, it was a political manoeuvre, which will prove to be costly in time, money and national cohesion. The idea of starting from a blank page sacrificed historical memory and ignored existing expertise as well as draft projects prepared by Ben Achour's committee of experts and ideas put forward by the national union of workers (UGTT) and civil society groups. At a high financial cost and 18 months later, the draft constitution was released to the public on 14 December. How radical is it? How does it relate to the previous constitution?

The draft of a new constitution for Tunisia

Overall, the draft is long, verbose, even narrative in places and tends to use rhetorical rather than legal language. It remains vague about the universality of human rights and the limitations on freedom of expression. But it also contains several new elements to be lauded, particularly in the fields of media and economic rights.

All of these warrant extensive comment. But here, the focus will be only on the opening of the draft, including the prelude, and the closing, namely, the amendments. They both bear the imprints of negotiations and compromise. They also point to the debate still ahead before a final version is released.

One major surprise has been the rise in identity politics in a country with such a settled sense of self and institutions. Article One has become emblematic of such a debate. The identity of the people, the nature of the state, and the sources of its law are the cornerstone of the constitution and its most problematic feature. After much upheaval, including violent clashes and months of haggling, largely over the demand to take Shari'a as the "source" or the basis of legislation, which was al-Nahda's initial demand and the key aim of salafi movements, a compromise was found. It consisted, conversely, in adopting Article One of the 1957 Constitution verbatim.

In the chapter, "General Rules", Article One in the published translation relating to the draft of 14 August 2012 reads: "Tunisia is a free, independent and sovereign state. Its religion is Islam, its language is Arabic and its form of government is a Republic." In the Arabic language of the text, there is an ambiguity: "its", in the phrase, "Islam is its religion", has long been understood to refer to Tunisia, that is, the country or the people, not to the "state". This is a crucial point, perhaps the most significant one, because at stake is nothing short of the civil nature of the state and the relationship between state and religion.

This compromise won consensus, which indicates how far both sides have gone to accommodate each other in the context of divided power. But the closing article of the draft constitution throws this compromise into doubt. Article 148 of the chapter, "Amendment to the Constitution" includes the statement: "No constitutional amendment shall harm (yanal min) Islam in so far that it is the religion of the state." According to proponents of the Islamic nature of the state, it specifies this point while those who call for a civil state argue it abrogates it.

The article names other cases exempt from amendments, in an attempt to take into account all sides, rather than use decisive and precise, binding language. The protected areas include: "Arabic language in so far that it is the official language; the republican system; the civil nature of the state; the acquired human rights and freedoms guaranteed in the constitution; the number of presidential terms and their duration by addition."

A fractured palimpsest

Overall, the constitution reflects the fractured politics of the country since the last elections. It is also a palimpsest of the various phases, projects and views negotiated or forced through during this long period. It tells the story of its making as well as the period within which it has been written.

In some ways, one can read through it the process by which the Islamist al-Nahda has governed Tunisia so far and responses to it by a strong civil society and vocal opposition. The draft also reflects the lack of expertise in the Constituent Assembly in its language and formulation: it is vague in many ways, literary in some parts, and rhetorical rather than legal.

For a document which strives to outlast history in terms of longevity, the draft is rather historical, even dated in some ways. However, the Tunisian constitution could not be more different to its Egyptian counterpart, which is largely one-sided in its composition and outlook, and which in the end got the approval of only around 20% of eligible voters, a result which reflects the minority nature of the authorship and approval processes which unfolded in that country.

With regard to Tunisia, and for the reasons just mentioned, I predict further key changes to the draft constitution in the months to come and that it will pass without being put to a referendum. Otherwise, and here again Tunisian constitutionalism can serve as our guide, another rebellion could be in store. The constitution of 1861 burdened people with taxes and triggered the 1864 rebellion, led by Ali Ben Ghdhahim, known as the Bey of the country – by people who united the central and southern tribes against government and threatened the state itself. The 1957 Constitution was amended to give President Bourguiba rule for life, then again to give Ben Ali absolute power, which led to the January 2011 revolution.

In drafting the constitution, members of the Assembly flagrantly ignored the legacy of constitutionalism in Tunisia but have acknowledged it in practice and as they found it convenient to do so. By applying finality to a document which is supposed to last for a century or more, history is ignored.

For who indeed can know for certain whether a century from now, the religion or the language of Tunisia will remain the same? The on-going conflict in the country remains about what Tunisian politicians call the societal project; and the draft constitution reflects that. Identity politics, brought to a sharp pitch by the Islamist relative majority, is contingent upon current politics, not a prediction of the future.

Will the next revolution be specifically against this finality in the constitution? If this were to be the case, it is a good thing, then, that the draft constitution has maintained the same mechanism which allowed transition of power in the case of major change at the head of the state office (*Tunisia: Draft Constitution Reflects Compromise // ThinkAfricaPress* (<http://thinkafricapress.com/tunisia/draft-constitution>). – 2013. – 17.01).

Египет

В ходе референдума, растянувшегося на несколько этапов, египтяне большинством голосов одобрили проект новой Конституции, подготовленный «Братьями-мусульманами» и президентом-исламистом М. Мурси. Хотя у страны появился наконец Основной закон, его принятие в нынешней редакции означает, скорее, начало противостояния в обществе, чем его окончание.

Документ, подготовленный и принятый в невероятной спешке на фоне затяжного политического кризиса, уже получил неофициальное название «Конституция Братьев-мусульман». Фактически в его разработке принимала участие только эта политическая сила при некотором участии радикально

настроенных салафитов. Остальные значимые партии и объединения бойкотировали работу Конституционной Ассамблеи, поскольку считали нечестным порядок ее формирования, в результате которого все решения исламисты могли принимать самостоятельно, без оглядки на мнение оппозиции.

Можно сказать, что новая Конституция является очень странной конструкцией. За опрятным либеральным фасадом (разделение властей, ограничение сроков президентского правления и т. п.) кроется химера из исламских догм и государственного социализма.

Например, провозглашается полная свобода слова, однако тут же содержится запрет и наказание за «оскорбление личности». Конечно, оскорблять людей плохо, но в египетском случае «оскорбленные» – это, как правило, чиновники и судьи, а их обидчики – почти всегда оппозиционеры и журналисты. Проще говоря, новая Конституция предоставляет власти полностью готовый кляп для затыкания ртов ее критиков.

Свобода вероисповедания в Египте тоже будет несколько необычной. Отныне практиковать там можно лишь монотеистические религии. Но адептам «Макаронного монстра» или Ктулху радоваться рано – список разрешенных религий прилагается: ислам, христианство и иудаизм. Буддистам, синтоистам, индуистам и прочим многобожникам отныне в Египте вообще не помолиться. О таком же явлении, как атеизм, в Египте знают понаслышке и о защите прав атеистов просто не думают.

Кроме того, «Братья-мусульмане» предусмотрительно запретили в Конституции «оскорблять пророков и посланников [Бога]», что тоже грозит сложными коллизиями. Для иудаиста Иисус Христос – простой аферист, а для верующего христианина крайне сомнительной личностью является Мухаммед. Сами мусульмане, хотя и признают Моисея, Соломона, Христа и Деву Марию, расценивают их предполагаемые жизненные пути в ключе, который может показаться оскорбительным для иудаистов и христиан. В общем, здесь тоже могут возникнуть очень неприятные ситуации.

Кто в подобных случаях будет прав, а кто виноват, становится нетрудно догадаться после прочтения ст. 2 Конституции, в которой ислам объявляется государственной религией, а шариат – основой юридической системы страны. Кроме того, в ст. 219 сказано, что судьи, прокуроры и адвокаты в своей деятельности должны опираться на догмы суннитской ветви ислама и прислушиваться к мнению «большинства мусульманских богословов», то есть все тех же «Братьев-мусульман».

В Основном законе много и других положений, которые можно толковать очень и очень широко. Например, права и свободы граждан гарантируются в части о «защите истиной природы египетской семьи». Возникает такой, например, вопрос: имеет ли право на защиту со стороны государства жена, которую регулярно бьет муж? Или такая защита будет противоречить правилам, тысячелетиями практиковавшимся в египетских семьях?

В экономической сфере Конституция провозглашает свободный рынок, но при повсеместном государственном вмешательстве в «социально значимые сферы». Например, матерям и младенцам гарантируется бесплатная медицинская помощь, а вдовам и разведенным женщинам – пособия со стороны правительства. От традиционных социалистических обещаний (практически нереализуемых) не смогли удержаться даже закоренелые исламисты.

Неудивительно, что Конституция, наполненная противоречиями и излишне обтекаемыми формулировками, вызвала бурю возмущения со стороны граждан, выступавших за создание в Египте политической системы по образцу западной демократии – без ссылок на шариат, «традиционные ценности», руководящую и направляющую роль «исламских богословов» и прочие средневековые прелести.

Наиболее политически активная часть египетского общества – светские городские жители, обладающие определенным уровнем достатка, – уже пообещала бороться за отмену и пересмотр ряда положений новой Конституции. Шансы на успех предприятия у них имеются.

Тунис, переживший революцию еще до Египта, также получил правительство из умеренных исламистов. Спустя год выяснилось, что для уверенного роста ВВП требуется не только доскональное знание Корана и пятиразовый намаз, но и ряд других умений и навыков. Наполнить бюджет «сильным государством» (29 министерств!) и страстными молитвами оказалось довольно трудной задачей: экономическое положение страны остается плачевным. В этой связи популярность исламистов в Тунисе существенно сошла, профсоюзы начали готовить всеобщую забастовку, а страна оказалась на пороге политико-экономического кризиса.

Египет, где исламисты также мечтают о «сильной власти», наверняка окажется в том же положении – экономика страны и так находится в режиме свободного падения. Рост безработицы и бедности, в свою очередь, несет еще большую опасность – усиление левых настроений в обществе. Социалист Х. Сабахи, получивший на президентских выборах третий результат (с небольшим отрывом от М. Мурси), ударными темпами сколачивает предвыборный блок, открыто выступающий против принципов свободного рынка. Программа этого политика, выступающего с позиций «взять все и поделить», пользуется растущей поддержкой в обществе, поэтому его партия имеет все шансы побить исламистов на парламентских выборах, намеченных на конец февраля. Если этого не произойдет, сторонники Х Сабахи готовы выйти на улицы.

Вообще, в Египте на сегодняшний день складывается очень странная политическая ситуация, при которой исламисты во главе с М. Мурси выступают едва ли не марионетками Запада: они готовы взять кредит МВФ и объявить меры жесткой бюджетной экономии, чтобы хоть как-то наполнить бюджет. При этом левые секуляристы, отвергающие западные рецепты спасения экономики, выглядят настоящими патриотами, не идущими на поводу у «капиталистов».

Конституция, фактически закрепившая главенствующее положение «Братьев-мусульман» в политике, на время даст исламистам фору, но во что выльется их странное противостояние с левыми, сейчас пока неясно. С уверенностью можно сказать лишь одно: политическая борьба в Египте не прекратилась, она только начинается (*Наше Кафе* (http://nashe.orbita.co.il/blogs/middle_east/34679/). – 2012. – 27.12).

***

Действующий администратор Коптской католической церкви заявил, что новая Конституция Египта «готовит путь к исламскому халифату», передает агентство CWN со ссылкой на информацию, полученную от католической благотворительной организации «Помощь церкви в беде».

«Мы ждали Конституции, которая представляет весь Египет, но вместо этого у нас появилась та, которая представляет только одну группу людей, – сказал епископ Асьюта (Ликополиса) Кириллос Уильям Самаан. – Мы видим, что религиозная ориентация этой Конституции готовит путь к исламскому халифату».

Кардинал А. Нагиб, Патриарх Коптской католической церкви, перенес инсульт в декабре 2011 г., и в настоящее время епископ Уильям исполняет обязанности администратора Коптской католической церкви.

«Всюду в Конституции имеются пункты, указывающие, что все должно находится в соответствии с мусульманским правом, – продолжил епископ Уильям. – Президент обещал построить гражданское, современное и демократическое государство, но мы не думаем, что эта Конституция в любом случае соответствует этому».

«Конституция не только обрисовывает в общих чертах принципы шариата, но и описывает подробно все ценности и мнения, содержащиеся в шариате, – добавил прелат. – Это будет ужасно: все будет интерпретироваться согласно шариату».

«Мусульмане хотят применить законы шариата, особенно относительно женщин, – сказал епископ Луксора Юханнес Захария Бадир.– Это очень плохо для женщин и очень плохо для немусульман в обществе», сообщает Седмица.Ru (*Zaruskiy.Org* (<http://zaruskiy.org/world/2013/01/10/glava/>). – 2013. – 10.01).

***

В своем интервью немецкой газете *Frankfurter Allgemeine* накануне второй годовщины революции в Египте президент страны М. Мурси рассказал о египетской оппозиции, новом парламенте, роли женщин и христиан в современном египетском обществе, а также о мире на Ближнем Востоке.

Прежде всего, подчеркивает М. Мурси, не может не вызывать радости тот факт, что в стране есть свобода мнений и оппозиция. «Мы только учимся тому, как следует работать и сотрудничать друг с другом в демократическом

государстве», – заявил президент. «Ни у кого нет права применять насилие (...), – продолжает политик. – Я гарантирую, что в будущих выборах в парламент Египта примут участие все партии и политические блоки страны без исключения, равно как я буду добиваться сохранения мира в стране любой ценой». В целом же, несмотря на большое количество проблем как социального, так и политического характера, резкого падения курса национальной валюты и массовых демонстраций, «страна находится на правильном пути». «Все это вполне нормально для государства после революции, особенно египетской, в которой приняли участие более 20 млн человек (...), – продолжает Мурси. – Да и не стоит забывать о том, что в стране долгое время царила диктатура, не гнушавшаяся применением насилия против собственного народа».

«А вот шариатского государства мы не хотим, – заявил египетский лидер. – (...) Исламская история наглядно показала, что теократии просто не может быть». «Государство, в которое верим мы, – это современное государство, передача власти в котором происходит мирным путем; это государство, в котором царит свобода и демократия; это государство, в котором уважают оппозицию и социальную справедливость». По новой Конституции, все граждане Египта, независимо от вероисповедания, пола и социальной принадлежности, равны. Именно поэтому, пишет издание, отныне в «национальном диалоге», начавшемся в декабре 2012 г., наравне с египтянами принимают участие и копты. Среди 90 членов Совета Шуры 15 % приходится на долю христиан различных конфессий. «Трения же, о которых сообщают СМИ, зачастую представлены неверно или в искаженном виде, да и вызваны они не конфессиональными, а социальными различиями», – уверяет президент, обращая внимание на тот факт, что споры также случаются и среди мусульман.

Изменений следует ждать и египетским женщинам, говорится в статье. Новая Конституция гарантирует им равные с мужчинами права. «Я был бы рад, если бы в составе нового парламента появилось больше женщин, – говорит М. Мурси. – Однако в настоящее время их роль в политической жизни – и относится это к миру в целом – не столь велика, как хотелось бы» (*Inopressa* (<http://www.inopressa.ru/article/21Jan2013/faz/egypte.html>). – 2013. – 21.01).

Фіджі

Проект нової Конституції Фіджі від 16 грудня 2012 р.:

<http://www.lowyinterpreter.org/file.axd?file=2013%2f1%2fFiji+Draft+Constitution.pdf>

***

На Фіджі закликають розслідувати повідомлення про те, що поліцейські захопили та знищили сотні примірників проекту нової Конституції країни.

Професор та академік, який очолював комісію, що розробляла проект, розповів, що поліція спалила на його очах усі 600 копій.

Правозахисники на Фіджі говорять, що ця акція викликає серйозні запитання щодо того, наскільки військовий уряд готовий до вільних виборів.

Нова Конституція якраз мала уможливити проведення виборів у 2014 р. на тлі зовнішнього тиску на військових, які прийшли до влади внаслідок перевороту 2006 р. *(BBC Ukraine (http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news_in_brief/2012/12/121230_dt_fiji_constitution.shtml). – 2012. – 30.12).*

***

Прем'єр-міністр Фіджі закликав політичні партії продовжувати брати участь у конституційному процесі в країні.

Тимчасовий уряд відхилив підготовлений минулого року проект Конституції і дав доручення його авторам до кінця місяця підготувати новий.

За словами глави уряду, після цього проект буде передано для обговорення Конституційній Асамблеї, і нова Конституція має з'явитись до березня.

Коммодор Френк Байнімарама (Commodore Frank Bainimarama) зазначає, що всі ті, хто запрошений до роботи в Конституційній Асамблеї, повинні брати участь: «Це не час для особистих інтересів, потрібно думати про майбутнє. Це час, щоб подумати про нашу країну. Щоб думати про наших дітей. Щоб думати про розвиток. Щоб думати про поліпшення життя наших громадян». ...

Міністр закордонних справ Нової Зеландії М. Маккаллі (Murray McCully) вважає, що відхилення проекту Конституції є великим кроком у зворотному напрямі.

Утім, за його словами, Нова Зеландія продовжуватиме надавати допомогу для забезпечення справедливих і демократичних виборів у наступному році *(Оригінал стаммі Fiji PM calls on politicians to join constituent assembly – if invited // Radio New Zealand International (http://www.rnzi.com/pages/news.php?op=read&id=73317). – 2013. – 11.01 див. Додаток).*

Додаток

Fiji's Prime Minister has called on political parties to continue to be involved in the country's constitutional process.

The interim government has dumped the draft constitution it commissioned last year and given its legal team until the end of the month to produce a new one.

It says the draft will then go to a constituent assembly for debate, and a new constitution should be in place by March.

Commodore Frank Bainimarama says all those who are invited to be members of the Constituent Assembly should participate.

“This is not a time for point-scoring or thinking only about our individual interests, but to think about the future. It is a time to think about our country. To think about our children. To think about development. To think about improving the lives of our citizens.”

Commodore Frank Bainimarama says the copies of the earlier draft that were printed by the Ghai Commission, and confiscated by the regime, will be distributed during the Constituent Assembly process.

The New Zealand Foreign Affairs Minister, Murray McCully, says the dumping of the draft constitution is a major step backwards.

“This is not flash, it’s a backwards step of some proportions, but it’s been the history of this whole process. This is not going to be a simple straight line towards elections and international credibility, there were always going to be steps forward and steps backward. This is rather larger as a step backward than I think any of us feel comfortable with.”

Murray McCully says New Zealand will however continue to help ensure there are fair and democratic elections next year, rather than walking away (*Fiji PM calls on politicians to join constituent assembly – if invited // Radio New Zealand International* (<http://www.rnzi.com/pages/news.php?op=read&id=73317>). – 2013. – 11.01).

***

Незважаючи на поширену думку стосовно того, що розроблений відповідною комісією проект Конституції був замовлений діючим режимом і враховував такі положення, як імунітет для тих, хто підтримував нелегітимний уряд з 2000 по 2014 рр., виборчу систему до парламенту з рівним правом голосу, а також чітке формулювання прав людини, він був відхилений урядом.

Тепер військовий режим вимагатиме зміни проекту, перш ніж він буде переданий до Конституційної асамблеї.

При цьому підстави відхилення проекту виглядають досить сумнівно. Найбільш суттєвим з критичних зауважень, висловлених президентом Наїлатікау (Nailatikau), є те, що «проект дає змогу необраним 144 особам – Народній Асамблеї (the People's Assembly) – приймати рішення з ключових питань, що стосуються народу Фіджі».

Водночас Асамблея, незважаючи на її надзвичайно широке представництво, не мала б жодних реальних законодавчих або урядових повноважень; передбачалось, що вона співіснуватиме з демократично обраним парламентом. Єдина реальна влада Народної Асамблеї, яку вона могла б мати, – це вибори президента. Цей аспект легко міг бути змінений Конституційною асамблеєю, якщо вона вважала б це за потрібне.

Можливо, набагато більш тривожним для військового режиму у відхиленому проекті є те, що в ньому не був передбачений імунітет за порушення прав людини, він вимагав відмови від влади військового режиму напередодні виборів 2014 р., що означало б закінчення терміну повноважень діючого президента.

Також непокоєння режиму могло викликати положення п. 24 («Додаток 6 – Перехідні заходи» проекту Конституції), за яким будь-яка справа у будь-якому суді, трибуналі або комісії, яка була порушена на підставі закону і яка

була припинена за наказом у будь-який час до дати набуття чинності (General Effective Date), може бути поновлена і провадитись відповідно до цієї Конституції ...

Це означало б відновлення основного права звернутися до суду із скаргами, що стосуються діяльності Національного фонду забезпечення пенсіонерів Фіджі (Fiji National Provident Fund pensioners) (чия справа в суді була припинена указом), а також міжнародним власникам інвестицій у Natadola і Momi, які були передані відповідним указом до Національного резервного фонду Фіджі (Fiji National Provident Fund). Водночас, як міжнародна спільнота в цій рекомендації проекту Конституції могла побачити можливість відновлення довіри інвесторів, у промові президента стверджується, що «проект може призвести до фінансової та економічної катастрофи і загибелі».

Що може зробити міжнародне співтовариство?

Коли йдеться про Фіджі, у центрі уваги засобів масової інформації, як правило, позиція Австралії і Нової Зеландії. Більшість коментаторів ігнорує Китай та Індію, чия підтримка військовому режиму на Фіджі після перевороту 2006 р. підірвала позиції і дипломатичні санкції Австралії, Нової Зеландії та ЄС. Австралії та Новій Зеландії за підтримки США і ЄС необхідно терміново розпочати діалог з Китаєм та Індією для вироблення спільної позиції щодо Фіджі (*Оригінал статті Wadan Narsey. Why the Fiji regime rejected the draft constitution // The Lowy Institute for International Policy (http://www.lowyinterpreter.org/post/2013/01/15/Why-the-Fiji-regime-rejected-the-draft-constitution.aspx). – 2013. – 15.01 див. Додаток).*

Додаток

As Jenny Hayward-Jones described last Friday, the Fiji regime's promise of a transparent and accountable 'roadmap' to parliamentary elections in 2014, following the writing of a new constitution to be approved by a 'Constituent Assembly', is now sounding quite hollow.

The constitutional review went as decreed. The regime appointed all the members of the Yash Ghai Commission which, after wide public consultations, produced a draft constitution that we all thought would be what the regime ordered. It abided by all the conditions stated in the regime's decrees: immunity for those supporting unlawful governments from 2000 to 2014, an electoral system for parliament where each person's vote was of equal value, and a clear enunciation of human rights.

But the draft constitution has now been rejected by the regime on dubious grounds. The military regime will now modify the draft before it goes to the Constituent Assembly.

President Nailatikau put forward a number of arguments in rejecting the draft constitution, nearly all without substance. The most serious was the allegation that 'it is an anathema to democratic representation that the Ghai Draft allows for, at the very least, a 144 member body of unelected people (the People's Assembly) deciding on key issues pertaining to the people of Fiji.'

Yet the People's Assembly, despite its extremely wide composition, would not have any real legislative or governmental powers; these would reside with the democratically elected parliament. The only real power the People's Assembly would have is the election of the president. This aspect could easily have been changed by the Constituent Assembly, should it have seen fit.

What may have been far more worrying for the military regime is that the draft constitution did not grant immunity for human rights abuses, it required the relinquishing of authority by the

military regime in the lead-up to the 2014 elections, and an obvious end to the tenure of the current president.

Also a sore point with the regime may be that the draft constitution's 'Schedule 6 – Transition Arrangements' stated in clause 24 that:

Any proceedings before any court, tribunal or commission that had arisen under any law and that had been terminated by order at any time before the General Effective Date, are revived and may be proceeded with under this Constitution...

This would have restored the basic right to go to court with just grievances, no doubt of relevance to Fiji National Provident Fund pensioners (whose case before the courts was terminated by a decree) and also international owners of investments at Natadola and Momi, appropriated by decree to the Fiji National Provident Fund. While the international community would see this recommendation as helping to restore investor confidence in Fiji, the president's speech fatuously claimed that 'the Ghai Draft can lead to financial and economic catastrophe and ruin'.

The international community must also view with dismay the president making a number of clearly hollow allegations, such as that the regime's own Constitutional Commission was being influenced by foreign donors and local political groups.

What can the international community do?

When it comes to Fiji, the media focus is usually on what Australia and New Zealand think (here's Bob Carr's statement on the Fiji regime's reaction to the draft constitution). Most commentators ignore China and India, whose support to Fiji's military regime after the 2006 coup has undermined the diplomatic stances and sanctions of Australia, New Zealand and the EU. Australia and New Zealand, with the support of the US and EU, urgently need to engage with China and India on achieving a common position on Fiji (*Wadan Narsey. Why the Fiji regime rejected the draft constitution // The Lowy Institute for International Policy (<http://www.lowyinterpreter.org/post/2013/01/15/Why-the-Fiji-regime-rejected-the-draft-constitution.aspx>). – 2013. – 15.01*).

Танзанія

Танзанійський перший віце-президент Сейф Шаріф Хамад (Seif Sharif Hamad) і спікер парламенту А. Макінда (Anna Makinda) запропонували свої рекомендації Танзанійській конституційній оглядовій комісії (Tanzania's Constitutional Review Commission – CRC).

У CRC займається узагальненням позицій керівників Танзанії та громадськості стосовно ролі союзного уряду в розробці нової Конституції, яку планується розглянути в Конституційній Асамблеї у квітні 2014 р.

Хамад, який представив 79-сторінкову доповідь з викладом своєї позиції, виступав за федеративний устрій Танзанії за зразком Європейського Союзу, з більшою автономією для напівавтономного Занзібару. Це дало б Занзібару великі можливості для вирішення своїх внутрішніх потреб, зберігаючи при цьому його формальний зв'язок з Танзанією.

А. Макінда, виступаючи від імені парламенту, відстоювала необхідність зміни закону, що забороняє депутатам служити в декількох державних установах одночасно.

«Ми хочемо Конституцію, з якої було б ясно, що спікер, міністри та інші урядовці не будуть обиратися з числа членів парламенту», – сказала вона, додавши, що зміна дасть можливість підвищити ефективність за рахунок

скорочення часу, який витрачається законодавцями на виконання зобов'язань кількох посад (*Оригінал статті Tanzanian Vice President, Speaker Address Constitutional Review // AllAfrica (http://allafrica.com/stories/201301170141.html). – 2013. – 15.01 див. Додаток).*

Додаток

Tanzanian First Vice President Seif Sharif Hamad and Speaker of the House Anna Makinda made their recommendations to Tanzania's Constitutional Review Commission (CRC) this week, Tanzania's Daily News reported Tuesday (January 15th).

The CRC has been collecting views from Tanzanian leaders and the public on role of the union government ahead of the drafting of the new constitution, which is scheduled to be considered by the Constituent Assembly in April 2014.

Hamad, who submitted a 79-page report outlining his position, advocated a federal structure for Tanzania on the model of the European Union, with greater autonomy for semi-autonomous Zanzibar. This would give Zanzibar greater flexibility to address its internal needs while keeping it formally tied to Tanzania.

Makinda, speaking on behalf of the parliament, advocated a change of law prohibiting lawmakers from serving in other government offices simultaneously.

«We want the constitution to make it clear that the speaker, cabinet ministers and other government officials will not be sourced from among members of parliament,» she said, adding that the change would increase efficiency by reducing lawmakers' time commitments from multiple roles (*Tanzanian Vice President, Speaker Address Constitutional Review // AllAfrica (http://allafrica.com/stories/201301170141.html). – 2013. – 15.01).*

Тринідад і Тобаго ¹

Новий Білль Тобаго зі зміни Конституції (2013) був уперше представлений у Палаті представників (нижня палата парламенту Тринідада і Тобаго. – Ред.) 7 січня 2013 р. ...

Яка мета цього законопроекту?

Законопроект пропонує внести зміни до Конституції Республіки Тринідад і Тобаго щодо поліпшення законодавчої та виконавчої влади Законодавчих зборів Тобаго (Tobago House of Assembly – ТНА) з метою стимулювання внутрішнього самоврядування Тобаго.

Білль передбачає внесення змін до розділів 5, 53, 54 і 61 Конституції і, таким чином, вимагає підтримки трьох чвертей загального складу Палати представників і більшості в дві третини в сенаті.

Які ключові особливості пропонованого законопроекту?

---

¹ Тринідад и Тобаго — республика с парламентской формой правления, входит в состав Содружества, возглавляемого Великобританией. Действует Конституция 1962 г., с поправками 1976 г. Тринідад и Тобаго состоит из восьми графств, трех муниципалитетов и одного административного района. На Тобаго имеется Законодательное собрание, состоящее из 15 членов, полномочия которых ограничены четырьмя годами. Предметом их деятельности являются некоторые внутренние аспекты жизни острова. Крупнейшие города (2000): Портоф-Спейн, Чагуанас (56,6 тыс.), Сан-Фернандо (55,4 тыс.).

1. Законопроект передбачатиме новий четвертий додаток (Fourth Schedule) з викладенням паралельного списку і списку Тобаго (Concurrent List and Tobago List).

2. Розділ 53 Конституції передбачає зміни в напрямі обмеження повноважень парламенту приймати закони щодо Тобаго. Проте законопроект дасть змогу парламенту:

– приймати закони для Тринідаду і Тобаго з будь-якого питання з перерахованих у паралельному списку; матиме повноваження ухвалювати закони для Тобаго щодо будь-якого питання з паралельного списку, у випадку, якщо вони не суперечать закону, прийнятому парламентом або закону, що набув чинності до набуття чинності пропонуваного законопроекту;

– мати повноваження після консультацій з ТНА приймати закони для Тобаго, які потребують спеціальної більшості обох палат парламенту відповідно до розділу 13 з питань, перерахованих у списку Тобаго;

– мати виключне право приймати закони для Тринідаду щодо питань зі списку Тобаго. Незважаючи на це, Законодавчі збори Тобаго матимуть повноваження ухвалювати закони з питань Тобаго зі списку Тобаго;

– мати виключне право приймати закони для Тринідаду і Тобаго щодо питань з Національного списку.

Законопроект передбачає зміни повноважень уряду Тринідада і Тобаго, які прописані в ст. 75 Конституції країни шляхом скасування п. 1 і його заміни новим підрозділом. Таким чином, Кабінет міністрів виконуватиме такі нові функції:

– формулюватиме політику для Тринідаду і Тобаго з питань з національного списку;

– формулюватиме політику Тринідаду з питань з паралельного списку і список Тобаго, а також проводитиме консультації з Виконавчою радою Законодавчих зборів Тобаго з питань, які безпосередньо впливають на Тобаго, перерахованих у паралельному списку... (*Оригінал статті Bill Essentials - The Constitution (Amendment)(Tobago) Bill, 2013 // Parliament of Trinidad and Tobago (http://www.ttparliament.org/about.php?mid=36&id=mr00E736). – 2013. – 17.01 дув. Додаток*).

Додаток

The Constitution (Amendment)(Tobago) Bill, 2013 was first read in the House of Representatives on January 7, 2013 by the Honourable Prime Minister of Trinidad and Tobago, Kamla Persad Bissessar, SC, MP. The Prime Minister moved the second reading on January 16, 2013.

What is the purpose of the Bill?

The Bill proposes to amend the Constitution of the Republic of Trinidad and Tobago to enhance the legislative and executive powers of the Tobago House of Assembly in order to promote the internal self-government of Tobago.

The Bill would alter Sections 5, 53, 54 and 61 of the Constitution and would therefore require a special majority of three-fourths of all members of the House of Representatives and a two-thirds majority in the Senate.

What are the key features of this proposed legislation? The Bill would provide for a new Fourth Schedule outlining the Concurrent List and Tobago List.

- Section 53 of the Constitution would be amended to limit the powers of Parliament to make laws in relation to Tobago. However, the Bill will allow for the Parliament to:

- make laws for Trinidad and Tobago on any matter listed on the Concurrent List. Notwithstanding the Legislature of Tobago will also have power to make laws for Tobago with respect to any matter on the Concurrent List once it is not inconsistent with a law made by Parliament or a law in force before the coming into force of the proposed Act.

have power after consultation with the Assembly, to make laws for Tobago that require a special majority of both Houses of Parliament under Section 13 on matters listed on the Tobago List.

have exclusive power to make laws for Trinidad with respect to matters on the Tobago list. Notwithstanding, the Legislature of Tobago would have power to make laws for Tobago on matters on the Tobago List.

have exclusive power to make laws for Trinidad and Tobago with respect to matters on the National list.

- The Bill would allow for the powers of the Cabinet of Trinidad and Tobago as recorded in Section 75 of the Constitution of Trinidad and Tobago to be amended by repealing subsection 1 and substituting a new subsection. As such, the Cabinet will assume the following new duties:

- the right to formulate policies for Trinidad and Tobago for matters on the National List;
- the right to formulate policy for Trinidad on matters in the Concurrent List and the Tobago List; and consult with the Executive Council of the Assembly on matters which directly affect Tobago as listed in the Concurrent List.

- The Bill would amend Section 80 of the Constitution to authorize the President to act in accordance with the advice of the Executive Council of the Assembly or a Secretary (acting under the general authority of the Executive Council of the Assembly).

- A highlight of the Bill entails the amendment of Section 113 of the Constitution that would provide for after subsection (1) a new (1A) allowing for an appropriation for Tobago in respect of a financial year of not less than 6,9 % or greater than 8 % of the national budget and a new (1B) providing for the arrangement to be reviewed on terms and conditions as shall be prescribed.

- The Bill would provide for the alteration of Section 141A of the Constitution to allow for:

The Legislature of Tobago to consist of the President the Tobago House of Assembly.
The Legislature of Tobago to make laws for the peace, order and good government of Tobago.

The Legislature of Tobago to have power make laws for Tobago styled «Assembly Laws» whereby the Assembly passes Bills and the President assents to such Bills except where otherwise authorized by statute.

The President to signify whether he assents or withholds assent on Bills passed by the Assembly.

Bills passed by the Assembly not to become law unless it has been duly passed and assented to in accordance with the Constitution.

The option for Bills passed by the Assembly to be assented to between the end of one session of the Legislature of Tobago and the beginning of the next or at any subsequent time during the life of that Legislature.

The Bill would provide for the amendment of Section 141B of the Constitution to permit:

The Assembly to have power to make laws for Tobago with respect to matters outlined in the Tobago List subject to Section 5, Section 53(4) of the Constitution and new subsections (2) and (3) of Section 141B.

Parliament to have rights to pass a Bill to become an Act for Trinidad and Tobago with respect to any of the matters outlined in the Tobago list:

once it is stated in the Act that the Act is necessary or expedient in the national interest and the Bill is passed after consultation with the Assembly.

during a period of public emergency as defined in Section 10(4) of the Constitution; but any such Act shall cease to have effect in relation to Tobago on the expiration of the period of public emergency without prejudice to the validity of anything done under it.

A law in force before Section 141B comes into force to continue to be applied to Tobago until it is replaced by a law made by the Legislature in Tobago.

The Assembly to have other powers and functions in relation to Tobago as may be prescribe subject to the Constitution.

The Bill would amend Section 141C of the Constitution to provide for:

An Executive Council of the Assembly consisting of a Chief Secretary and other Secretaries as may be prescribed (one of whom shall be an Attorney-at-Law who shall be responsible for legal matters) to be appointed in such as manner as may be prescribed.

The Executive Council with respect to Tobago to have general direction and control with respect to any matter/s outlined in the Tobago List and be collectively responsible to the Assembly.

The Executive Council to be responsible for the formulation and implementation of policy in Tobago with respect to matters on the Concurrent List subject to Section 75 of the Constitution.

- A new Section 141E would provide that with the approval of the Assembly, the Secretary responsible for finance may borrow in any year such sums not exceeding 15% of the allocation for that year to the Assembly under the Tobago Public Sector Investment Programme and in every subsequent year thereafter such borrowed sums are not to exceed in the aggregate such percentage as may be prescribed.

- The Bill would also consist of a new Section 141F which would provide that the power of the Assembly and the Executive Council to have effect in the island of Tobago, its offshore islands and such part of inland waters between Trinidad and Tobago of no less than eleven (11) miles, measured from the nearest points between the two islands and with respect to the territorial sea not less than eleven (11) nautical miles measured seaward from the baselines of Trinidad and Tobago as determined in accordance with Section 5 of the Territorial Sea Act as amended.

Important issues for consideration:

The arrangements for the Tobago House of Assembly (THA) are being enshrined in the Constitution, therefore making them more difficult to amend in the future.

Tobago will be given a degree of financial independence and more constitutional powers for internal self-government.

The financial arrangements in the Bill require that a fixed proportion (a maximum of eight (8) per cent) of the annual national budget of expenditure be allocated to Tobago.

Should there be consideration of a federal structure with Trinidad (similar to countries such as Canada, Australia and Mexico) instead of internal self- governance?

Bill will require majorities of 2/3 in HOR and Senate for Section for alteration of Section 5 and 53 of the Constitution and 3/4 in the HOR and 2/3 in the Senate for other parts in the Bill to be passed.

Has there been proper consultation with Tobagonians? It is necessary to give affected citizens a fair chance to participate in the decision making process.

The Bill may be viewed as a step towards eventual independence of Tobago and the secession of Tobago from the twin-island State.

Greater legislative power for the Assembly to pass laws to deal with matters set out in a Concurrent List, such as Legal Affairs, Tertiary Education, Energy and Energy Affairs, Public Utilities and Telecommunications etc.

However certain responsibilities that currently lie with the THA such as Air and Sea Transport, Customs and Excise and Airports and Wharves have been removed and placed on the Concurrent List.

The Assembly will have the power to pass a Bill to make laws for Tobago with respect to matters on the Tobago List such as Housing, Education and Training (except Tertiary Education), Culture and Arts etc.

The Bill would grant that the THA can borrow up to 25 percent of the sum allocated per year to the THA under the Public Sector Investment Programme (PSIP), without the approval of Parliament

The jurisdiction of the THA will be extended from six (6) to eleven (11) miles from the baselines of Tobago. The Bill defines Tobago with an eleven-mile limit but is silent on a definition of Trinidad, which may be seen as restricting the jurisdiction and economic viability of Tobago.

Should the ownership of Mineral Rights be addressed within the Bill? If oil or natural gas is discovered on land in Tobago, is it owned by Trinidad or Tobago?

Clause 8 of the Bill limits the powers of Parliament in relation to making laws for Tobago as policy formulation for matters on the Concurrent List by mandating that the Cabinet must consult with the Assembly.

The Bill provides that Parliament may make laws for Trinidad and Tobago with respect to any of the matters enumerated in the Tobago List if the Act is considered to be «necessary or expedient in the national interest» and is passed with the concurrence of the Assembly. This may lead to undue delay and bureaucracy and may effectively give the THA veto power.

A matter on the Concurrent list can be handled by Legislature of Tobago but it must not be inconsistent with a law made by Parliament or a provision of an existing law. However, the Bill contains an overriding clause which states that Tobago can make laws on these items providing that they are not governed by existing laws but many items covered in the list are already governed by existing legislation (*Bill Essentials – The Constitution (Amendment)(Tobago) Bill, 2013 // Parliament of Trinidad and Tobago* (<http://www.ttparliament.org/about.php?mid=36&id=mr00E736>). – 2013. – 17.01).

3 фондів НБУВ

Конституційне (державне) право України: поняття, характеристика, система, предмет та інститути (1993–2012)

(Бібліографічний список. Продовження в наступному випуску)

Т. Добко, завідділу НБУВ, кандидат історичних наук,
Н. Моїсеєнко, науковий співробітник НБУВ,
Є. Коновалова, провідний бібліограф НБУВ

1. Агафонов С. А. Інститут Президента в системі державної влади України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / С. А. Агафонов ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 16 с.

РА325862

2. Те саме [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuuv.gov.ua/ard/2003/03asadvu.zip>. – Назва з екрана.

3. Агафонов С. А. Інститут Президента в системі державної влади України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / С. А. Агафонов ; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2003. – 179 арк.
ДС80059

4. Сідак С. П. Адміністративно-правова охорона права на підприємницьку діяльність в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / С. П. Сідак ; Держ. НДІ МВС України. — К., 2010. – 19 с.
РА376123

5. Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених : зб. наук. пр. міжнар. наук.-практ. конф. (23–24 квіт. 2009 р.) / редкол.: І. С. Гриценко, І. А. Безклубий, В. О. Глушков [та ін.] ; КНУТШ, Юрид. фак. – К. : АБЕРС, 2009.

Ч. 1, секції : Теорія держави та права. Історія держави та права. Права людини. Міжнародне публічне право. Конституційне право. Фінансове право. Адміністративне право. – 376 с.

6. Актуальні проблеми Конституційної реформи в Україні: навч. посіб. для студ. Одес. ін-ту Міжрегіон. Акад. упр. персоналом (з використ. матеріалів наук.-практ. конф. та «круглих столів» ОІ МАУП) / В. І Дяченко [та ін.] ; за заг. ред. О. А. Золотарьової ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом (МАУП), Одес. ін-т. – О. : Лерадрук, 2010. – 110 с.
ВА731519

7. Актуальні проблеми юридичної науки : зб. тез Міжнар. наук. конф. «Шості осінні юрид. читання», м. Хмельницький, 26–27 жовт. 2007 р. : у 3 ч. / Хмельниц. ун-т упр. та права. – Хмельницький, 2007.

Ч. 1 : Теорія та історія держави і права. Історія політичних та правових вчень. Філософія права. Конституційне право. Екологічне право. Земельне право. Аграрне право. Міжнародне право. Порівняльне правознавство. – 289 с.

В350201

8. Актуальні проблеми юридичної науки : зб. тез Міжнар. наук. конф. «Сьомі осінні юрид. читання» (м. Хмельницький, 28–29 листоп. 2008 р.) : у 4 ч. / Хмельниц. ун-т упр. та права. – Хмельницький, 2008.

Ч. 2 : Конституційне право. Адміністративне право. Фінансове право. Інформаційне право. Земельне право. Аграрне право. Екологічне право. Природоресурсне право. Трудове право. Право соціального забезпечення. – 353 с.

В351053

9. Актуальні проблеми юридичної науки : зб. тез Міжнар. наук. конф. «Восьмі осінні юрид. читання», (м. Хмельницький, 13–14 листоп. 2009 р. : у 4 ч. / Хмельниц. ун-т упр. та права. – Хмельницький, 2009.

Ч. 2 : Конституційне право. Адміністративне право. Фінансове право. Інформаційне право. Земельне право. Аграрне право. Екологічне право. Природоресурсне право. Трудове право та право соціального забезпечення. – 405 с.

В351912

10. Александров О. А. Конституційно-правові засади статусу народного депутата України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. А. Александров ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К., 2010. – 20 с.

РА370623

11. Альонкін О. А. Конституційне право людини на свободу світогляду і віросповідання та гарантії його реалізації в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. А. Альонкін ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2010. – 20 с.

РА371003

12. Аніщук Н. В. Тенденції розвитку інституту конституційно-правового статусу жінок в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.13 / Н. В. Аніщук ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2001. – 19 с.

РА315855

13. Те саме [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2001/01anvsju.zip>. – Назва з екрана.

14. Аніщук Н. В. Тенденції розвитку інституту конституційно-правового статусу жінок в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.13 / Н. В. Аніщук ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2001. – 225 арк.

ДС82270

15. Антологія української юридичної думки : в 10 т. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України / заг. ред. Ю. С. Шемшученка, упоряд. В. Ф. Погорілко. – К. : Вид. д. Юрид. кн», 2002– Т. 4 : Конституційне (державне) право. – 2003. – 600 с.

В346471/4

16. Бабун Р. Історія інститутів права : посіб. для вузів / Р. Бабун. – Х. : Юрвидав Нарком'юсту УСРР, 1928. – 360 с.

Михайленко П. П./ВА790

17. Баглай М. В. *Малая энциклопедия конституционного права* / М. В. Баглай, В. А. Туманов. – М. : БЕК, 1998. – 506 с.
ВА591400
18. Балакірева Р. С. *Конституційне право України : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* / Р. С. Балакірева. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 210 с.
ВА646208
19. Барабаш Ю. Г. *Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права* / Ю. Г. Барабаш ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2008. – 220 с. – (Юриспруденція).
ВА702592
20. Барабаш Ю. Г. *Нариси з конституційного права : [зб. наук. пр.]* / Ю. Г. Барабаш. – Х. : Право, 2012. – 159 с.
ВА751459
21. Батанов О. В. *Муніципальна влада в Україні: конституційно-правові проблеми організації та функціонування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02* / О. В. Батанов ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2011. – 478 с.
ДС124138
22. Бедрій Р. Б. *Громадянство України: конституційно-правові основи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02* / Р. Б. Бедрій ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 16 с.
РА337639
23. Те саме [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2005/05brbkpo.zip>. – Назва з екрана.
24. Бедь В. В. *Право людини на свободу совісті: конституційно-правове регулювання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02* / В. В. Бедь ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К., 2011. – 36 с.
РА381399
25. Берназюк І. М. *Конституційно-правові основи опозиційної діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02* / І. М. Берназюк ; Держав. вищий навч. заклад, «Київ. нац. економ. ун-т ім. В. Гетьмана». – К., 2010. – 19 с.
РА374642

26. Берченко Г. В. Конституційні засади громадянського суспільства в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Г. В. Берченко ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2012. – 20 с.

РА387968

27. Белов Д. М. Конституційно-правове регулювання інституту президента в Україні та Франції / Д. М. Белов, Ю. М. Бисага. – Ужгород : Ліра, 2007. – 216 с. – Бібліогр.: с. 200–214.

ВА689811

28. Биков О. М. Правове регулювання відносин у сфері реалізації права на свободу віросповідання в Україні: конституційно-правовий аспект : монографія / О. М. Биков ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К. : Четверта хвиля, 2011. – 344 с.

ВА746916

29. Бисага Ю. М. Мала юридична енциклопедія з конституційного права : слов.-довід. / Ю. М. Бисага, М. М. Палінчак, Д. В. Белов ; Ужгород. нац. ун-т., Юрид. фак., Каф. конституц. права та порівнял. правознавства. – Ужгород : Ліра, 2003. – 148 с.

ВА651307

30. Биков О. М. Конституційно-правове регулювання відносин у сфері реалізації права на свободу віросповідання в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / О. М. Биков ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К., 2012. – 40 с.

РА390879

31. Бисага Ю. М. Конституційно-процесуальне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. України / Ю. М. Бисага, В. В. Гомонай, В. І. Чечерський ; ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т», Ін-т держави і права країн Європи, Юрид. ф-т, Каф. конституц. права та порівнял. правознавства. – Вид. 6-е, допов. та вдосконалене – Ужгород : Ліра, 2011. – 358 с.

ВА745131

32. Бідняжевська А. Ю. Конституційне право на недоторканність житла людини і громадянина та його забезпечення правоохоронними органами в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / А. Ю. Бідняжевська ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2012. – 20 с.

РА388635

33. Богашов О. А. Вибірчі комісії в системі органів публічної влади України: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. А. Богашов ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2009. – 18 с.

РА369034

34. Богашева Н. В. Відносини держави і політичних партій в Україні: конституційно-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Н. В. Богашева ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К., 2011. –320 с.
ДС127086

35. Боднар О. Б. Конституційні гарантії особистої безпеки в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. Б. Боднар ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К., 2011. – 192 с.
ДС127112

36. Борденюк В. І. Співвідношення місцевого самоврядування та державного управління: конституційно-правові аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / В. І Борденюк ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2009.– 496 с.
ДС116097

37. Бориславська О. М. Конституційно-правові засади місцевого самоврядування в Україні та їх реалізація : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. М. Бориславська ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2003. – 212 с.
ДС124766

38. Бровченко Н. В. Юридичні факти в конституційному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Н. В. Бровченко ; Маріуп. держ. ун-т. – Маріуполь, 2012. – 20 с.
РА387822

39. Василевич М. В. Конституційно-правові гарантії незалежності судової влади: теорія та практика реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / М. В Василевич ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2010. –16 с.
РА377210

40. Васильченко О. П. Джерела конституційного права України (системно-функціональний аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. П. Васильченко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 19 с.
РА354948

41. Те саме [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2007/07vopsfa.zip>. – Назва з екрана.

42. Васильченко О. П. Джерела конституційного права України: системно-функціональний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Васильченко Оксана Петрівна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 252 арк.

ДС107176

43. Васьковська О. В. Конституційне право на мирні збори та механізм його реалізації в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / О. В. Васьковська ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К., 2007. – 20 с.

РА354643

44. Власенко О. Л. Конституційне право громадян на свободу зборів, мітингів, походів і демонстрацій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. Л. Власенко ; Нац. акад. внутріш. справ. – К., 2011. – 20 с.

РА386188

45. Волошин Ю. О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти : монографія / Ю. О. Волошин ; за ред. д-ра юрид. наук проф. М. О. Баймуратова ; Маріуп. держ. гуманіт. ун-т, Європ. орг. публіч. права, Представництво в Україні. – К. : Логос, 2010. – 427 с.

ВА727135

46. Волощук О. Т. Інститут Президента у Франції, Росії та Україні : конституційні норми і політична практика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. Т. Волощук ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – 20 с.

РА357298

47. Те саме [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2008/08votnpp.zip>. – Назва з екрана.

48. Волощук О. Т. Інститут Президента у Франції, Росії та Україні : конституційні норми і політична практика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2007. – 252 арк. – Бібліогр.: арк. 217–246.

ДС107298

49. Гарчева Л. П. Конституционное право Украины : учеб. пособие / Л. П. Гарчева, А. Н. Ярмыш. – Симф. : Доля, 2000. – 336 с.

ВА602328

50. Гладких В. И. Социальные права граждан Украины: конституционно-правовой аспект : монография / В. И. Гладких. – Х. : Факт, 2005. – 367 с.

ВА661007

51. Гладун З. С. Конституційне право України : навч. посіб. для студ. ВНЗ усіх форм навч. / З. С. Гладун, М. П. Федоров, М. Г. Федчишин ; Терноп. нац. екон. ун-т. – Т. : ТНЕУ, 2008. – 564 с.

ВА713833

52. Глазунова С. М. Конституційно-правовий статус гірських населених пунктів України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / С. М. Глазунова ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К., 2011. – 212 с.

ДС121793

53. Годованець В. Ф. Конституційне право України : навч. посіб. / В. Ф. Годованець ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. – К. : МАУП, 2005. – 360 с.

ВА664627

54. Грабыльников А. В. Конституционное право Украины как отрасль права и наука / А. В. Грабыльников ; Днепропетр. гос. ун-т., Юрид. фак. – Д., 1999. – 48 с.

Р85522

55. Градова Ю. В. Інститут правового моніторингу як засіб оптимізації національної системи законодавства: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ю. В. Градова ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2012. – 19 с.

РА389483

56. Григоренко А. О. Конституційно-правовий статус народного депутата України і парламентаріїв Італії, Польщі та Угорщини: порівняльний аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / А. О. Григоренко ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2010. – 24 с.

РА371028

57. Григоренко Є. І. Конституція та засади конституційного ладу України у питаннях та відповідях : навч. посіб. / Є. І. Григоренко, О. С. Передерій. – Х. : ХУПС, 2010. – 171 с.

ВА729362

58. Гриненко І. В. Засоби захисту й реалізації конституційних трудових прав працівників : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / І. В. Гриненко ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2010. – 20 с.

РА378105

59. Гуренко М. Н. Основы конституционного права : учеб. пособие / М. Н. Гуренко. – К. : Логос, 2000. – 303 с.

ВА604168

60. Гудзь Л. В. Забезпечення виборчих прав громадян України та діяльність міліції у цій сфері : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Л. В. Гудзь ; Київ. нац. ун-т внутріш. справ. – К., 2009. – 18 с.

РА367998

61. Делія Ю. В. Конституційно-правові основи місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики / Ю. В. Делія ; ред.: В. Ф. Погорілко ; Донец. юрид. ін-т МВС при Донец. нац. ун-ті, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Донецьк, 2004. – 277 с.

ВА657416

62. Делія Ю. В. Правові основи місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ю. В. Делія ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003. – 17 с.

РА322915

63. Денісова М. М. Правове забезпечення реалізації конституційного права на мирні зібрання в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / М. М. Денісова ; Харк. нац. ун-т внутріш. справ. – Х., 2010. – 18 с.

РА371010

64. Джерела конституційного права України : [монографія] / Ю. С. Шемшученко [та ін.] ; відп. ред.: Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Наукова думка, 2010. – 711 с.

ВА734056

65. Довідник про автореферати виконаних в Україні за 1991–2006 роки дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата юридичних наук з спеціальності 12.00.02 – конституційне право / М-во внутр. справ України. Львів. держ. ун-т внутр. справ ; уклад.: В. К. Грищук, Б. О. Кириць, О. Ф. Пасєка. – Л., 2007. – 36 с.

Р113329

66. Дягілев О. В. Конституційно-правовий інститут лобізму: вітчизняний та зарубіжний досвід : монографія / О. В. Дягілев. – Х. : Майдан, 2011. – 251 с.

ВА749335

67. Ерде П. Церковне конституційне право / П. Ерде ; пер. з угор. П. Гергелі. – Л. : Свічадо, 1998. – 160 с.

68. Євсєєв О. П. Процедури в конституційному праві України : монографія / О. П. Євсєєв ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : ФІНН, 2010. – 180 с.

ВА734280

69. Єгоров О. Є. Захист прокуратурою України муніципальних прав особистості: конституційно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. Є. Єгоров ; Маріуп. держ. ун-т. – Маріуполь, 2012. – 20 с.

РА387818

70. Єськов С. В. Контроль та нагляд за дотриманням конституційних прав і свобод людини в оперативно-розшуковій діяльності : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. В. Єськов, В. О. Черков, М. Ю. Черкова ; за заг. ред. акад. НАПрН України, д-ра юрид. наук, проф. Ю. М. Грошевого ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 175 с.

ВА733666

71. Загоруй И. С. Конституционное право Украины : слов. терминов / И. С. Загоруй ; Луган. ин-т внутр. дел. – Луганск : РИО ЛИВД, 1999. – 208 с.

ВА594960

72. Заморська Л. І. Відносно визначені норми права: поняття, структура, функції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Л. І. Заморська ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2009. – 19 с.

РА366003

73. Захист прав людини органами конституційної юстиції : можливості і проблеми індивідуального доступу = Защита прав человека органами конституционной юстиции: возможности и проблемы индивидуального доступа = The Protection of human rights by bodies of constitutional justice: possibilities and problems of individual access : матеріали міжнар. конф., м. Київ, 16 верес. 2011 р. / Конституц. Суд України ; відп. ред. А. С. Головін. – К. : Логос, 2011. – 607 с.

ВА749965

74. Захист прав людини. Правові аспекти громадянства в Україні / О. Г. Колб, В. А. Ходирєв, І. Я. Бондар [та ін]. – Луцьк : Волин. держ. ун-т ім. Л. Українки, 2000. – 105 с.

Досліджено питання громадянства як правового інституту конституційного права України, розглянуто теоретичні підходи щодо набуття і припинення громадянства, подвійного громадянства, притулку біженців, захисту репресованих народів. Висвітлено роботу державних органів, які вирішують питання, пов'язані з громадянством України.

BA599417

75. Іванюшенко В. В. Конституційне право людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля та його забезпечення в системі місцевого самоврядування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. В. Іванюшенко ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К., 2009. – 214 с.

ДС110704

76. Зелінська М. І. Інститут президентства в Україні: етапи трансформації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. / М. І. Зелінська ; Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2008. – 20 с.

P595216

77. Зимовець А. В. Правове регулювання взаємної відповідальності держави та людини (конституційно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / А. В. Зимовець ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – 214 с.

ДС113946

78. Калиновський Б. В. Конституційні принципи місцевого самоврядування в Україні : монографія / Б. В. Калиновський ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Кременчук : ПП Щербатих О. В., –2010. – 183 с.

BA729061

79. Кафарський В. І. Конституційно-правове регулювання організації та діяльності політичних партій в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / В. І. Кафарський ; НАН України, ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2010. – 36 с.

РА370233

80. Князевич Р. П. Конституційно-правові засади виборів Президента України: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Р. П. Князевич ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2002. – 18 с.

РА321733

81. Ковбан А. В. Конституційно-правова регламентація права людини на свободу світогляду та віросповідання в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / А. В. Ковбан ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010. – 19 с.

РА374393

82. Кожевников А. Ю. Конституційно-правове регулювання імунітетів в Україні (на прикладі глави держави, народних депутатів та суддів

України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / А. Ю. Кожевников ;
Харк. нац. ун-т внутріш справ. – Х., 2010. – 20 с.
РА371093

В. Струнгар, бібліотекар I кат. інформаційно-аналітичного відділу Фонду Президентів України НБУВ

Конституції та конституційний процес: реферативно-бібліографічна база даних Фонду Президентів України

Бібліографія країн Європи, Азії та Америки

Butt Simon, Lindsey Timothy **The constitution of Indonesia: a contextual analysis** = [Конституція Індонезії: контекстуальний аналіз]. – Oxford : Portland, Or.: Hart Publishing, 2012. – 292 p.

У книзі аналізується становлення і розвиток Конституції Індонезії та її значення для розвитку суспільства і держави. Розглянуто конституційні та політичні особливості Республіки Індонезія. Подається контекстуальний аналіз Конституції та зміни, які були прийняті з моменту її створення.

Gray Rachael **Statutes and the Constitution** = [Статути і Конституція]. – Law Society of South Australia, 2012. – 16 p.

Habermas Jürgen, Bouchindhomme Christian **La constitution de l'Europe** = [Європейська Конституція]. – Paris : Gallimard, impr., 2012. – 224 p.

Lalla R Kenneth **A Republic in constitutional transition: (Trinidad and Tobago)** = [Республіка під час конституційних змін: (Тринідад і Тобаго)]. – S.I.,: s.n., 2012. – 305 p.

Ця книга представляє історичний огляд політичного розвитку Тринідаду і Тобаго від колонії до політичної незалежності. Представлено історичний огляд конституційного і політичного розвитку республіки та аналіз нинішніх конституційних змін.

Main J Thomas **Is the American constitution obsolete?** = [Чи дійсно американська Конституція застаріла?]. – Durham, N.C. : Carolina Academic Press, 2012. – 316 p.

Rutledge B Peter **Arbitration and the constitution** = [Арбітраж і Конституція]. – Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2012. – 210 p.

Vermeule Adrian **The system of the constitution** = [Система Конституції]. – New York ; Oxford : Oxford University Press, 2012.

Бібліографія країн СНД

Адучиева Б. Б. Законодательная инициатива в парламенте: общее и особенное / Б. Б. Адучиева // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов, 2012. – № 10, Ч. I. – С. 17–19.

Стаття розкриває поняття законодавчої ініціативи як найважливішої стадії законодавчого процесу в Російській Федерації. Особливу увагу автор приділяє правам та обов'язкам, переліку суб'єктів права законодавчої ініціативи в Державній думі Федеральних зборів Російської Федерації і народному хуралі (парламенті) Республіки Калмикія. На основі проведеного дослідження автором даються визначення законодавчої ініціативи і суб'єктів права законодавчої ініціативи, проводиться порівняльно-правовий аналіз на основі конституційних положень Російської Федерації і Республіки Калмикія, що стосуються суб'єктів права законодавчої ініціативи.

Гасанов К. К. Содержание принципа неотчуждаемости основных прав человека / К. К. Гасанов // Вестник Московского университета МВД России. – М., 2012. – № 3. – С. 134–137.

Аналізується сутність і основний зміст найважливіших вимог та елементів принципу невідчужуваності основних прав людини, які відображені в російському і зарубіжному конституційному законодавстві.

Кубышко М. В. Становление законодательства Российской империи в области авторского права / М. В. Кубышко // Вестник Московского университета МВД России. – М., 2012. – № 3. – С. 46–48.

У статті подається історико-правова характеристика нормативних правових актів у сфері правового регулювання авторських прав у дореволюційний період.

Кузнецова П. Ю. Местное самоуправление как институт гражданского общества: организационно-правовое регулирование / П. Ю. Кузнецова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов, 2012. – № 9, Ч. II. – С. 95–99.

У статті аналізується різноманіття механізмів реалізації місцевого самоврядування в РФ, виявлена проблема недостатнього врахування інтересів громадян при формуванні муніципальної політики. Автор пропонує як метод її вирішення розширити діяльність громадських рад при органах місцевого самоврядування, розроблено модель аналізу їх організаційно-правового статусу. Сформульовано рекомендації щодо вдосконалення організаційно-правових основ функціонування громадських рад.

Кутейников А. Е. Демократизация в приоритетах международных организаций / А. Е. Кутейников // Международные процессы. – М., 2012. – Т. 10, № 1. – С. 40–53.

У результаті прийнятого за підсумками Другої світової війни комплексу норм і договорів, процес демократизації прийняв характер складного комплексу багатосторонніх «м'яких», непрямих впливів на протипагу насильницьким практикам зміни політичного ладу, що існували раніше. У західних країнах за аналогією з експортом товарів було розроблено механізм експорту демократії. Наводиться комплексний аналіз трансформації способів встановлення і підтримки провідними державами демократичного ладу в країнах світу. Порівняння різних аспектів проводиться щодо чотирьох стадій демократизації. Послідовно розглядається, як демократизація в різних сферах дедалі глибше зачіпає внутрішні справи держав. Передбачається, що цей процес ще далекий від свого завершення.

Бібліографічні ресурси України

Андрійчук Т. Українська модель демократії: політико-правовий контекст / Т. Андрійчук // Сучасна українська політика. – 2012. – К. : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. – Вип. 27. – С. 61–69.

Даниляк О. О. Реформування інституту всеукраїнського референдуму: політико-правовий аспект / О. О. Даниляк // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. – 2012. – № 64 (№ 9). – С. 517–521.

Проаналізовано українське законодавство з питань референдумів та існуючі проблеми реалізації конституційного права народу на волевиявлення через всеукраїнський референдум. На основі аналізу рішень Конституційного Суду України та практики реалізації рішень, схвалених на всеукраїнському референдумі, виявлено загрози, що можуть вплинути на легітимність майбутніх політичних рішень.

Недюха М. П. Правова ідеологія у контексті парадигми українського державотворення / М. П. Недюха // Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України. – 2012. – Вип. № 4. – С. 5–9.

У статті обґрунтовується сутність правової ідеології українського суспільства як європейського типу ідеології, розкривається її державотворчий потенціал, перспективи розвитку.

Рафальський О. О. Правове забезпечення діяльності посольств та дипломатичних місій Української Народної Республіки та Української держави (1917 – 1921 рр.) / О. О. Рафальський // Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України. – 2012. – Вип. № 4. – С. 15–20.

У статті проаналізовано нормативні акти Української Центральної Ради, Гетьмана П. Скоропадського та Директорії УНР, а також українських урядів, які забезпечили формування й порядок діяльності дипломатичних представництв України за кордоном у 1917 – 1921 роках.

Сорока С. В. Оптимізація співпраці Кабінету Міністрів з Верховною Радою України в процесі реалізації законодавчої функції / С. В. Сорока // Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України. – 2012. – Вип. № 4. – С. 181–186.

Стаття присвячена проблемам оптимізації взаємодії уряду і парламенту в процесі реалізації законодавчої функції в Україні.

Фолес А. М. Особливості формування контрольної влади (на прикладі України) / А. М. Фолес // Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України. – 2012. – Вип. № 4. – С. 20–25.

У статті розглядаються конституційно-правові аспекти удосконалення механізму реалізації державної влади в Україні, з огляду на можливість виділення контрольної гілки влади. Контроль та нагляд розглядаються в якості специфічної функції державної влади, що реалізується на відповідному інституційному рівні, має свої ознаки, специфіку, тощо.

Янчук А. О. Нормативне забезпечення установчої діяльності народу та перспективи його вдосконалення / А. О. Янчук // Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України. – 2012. – Вип. № 4. – С. 44–49.

У статті досліджується стан, становлення та еволюція нормативного забезпечення установчої діяльності народу, аналізуються законопроекти, що спрямовані на зміну законодавчого забезпечення форм установчої діяльності народу, визначаються причини недосконалості нормативного врегулювання аналізованого питання та пропонуються відповідні пропозиції щодо його покращення.